

Lovorka Čoralić

OD ULCINJA DO DRAČA – ALBANSKI USELJENICI U MLECIMA (14.-18. STOLJEĆE)

Lovorka Čoralić
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

UDK 94(450Venecija=18)"13/17"
314.7(=18)"13/17"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15.10.2010.
Prihvaćeno: 16.3.2011.

Rad se zasniva na raščlambi izvorne građe iz Državnog arhiva u Mlecima (oporučni spisi, katastri, spisi magistrature za obrtničke i trgovačke udruge, spisi Ureda za arsenal i dr.) i Arhiva bratovštine Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (knjige s godišnjih skupština bratovštine), te na uvidu u postojeća saznanja historiografije. Tragom izvora i literature u radu se podrobno raščlanjuju temeljne sastavnice iz prošlosti albanskih useljenika u Mlecima: vremenski okvir njihove prisutnosti i djelovanja u Mlecima, način bilježenja u vrelima, поближе zavičajno podrijetlo, mjesta stanovanja, zanimanja i gospodarske mogućnosti, obiteljske i prijateljske veze te odnosi s mletačkim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama. Posebna se pozornost pridaje oblicima komunikacije albanskih useljenika s drugim useljeničkim skupinama. U završnim dijelovima rada razmatraju se oblici nepoželjnog odnosno zakonski nedozvoljenog ponašanja Albanaca u Mlecima, a na kraju se navode prinosi nekih albanskih obitelji i pojedinca mletačkoj kulturi i umjetnosti.

Ključne riječi: Mletačka Albanija, Albanci, Mletačka Republika, Venecija, migracije, srednji vijek, rani novi vijek, društvena povijest

*... Dentro si alberga d'ogni conditione
Zente Tedesca e Italici e Lombardi
e, se el bel dir non tardi,
Franzesi e Borgognoni e molti Inglesi
Ongari e Schiavi, de molte (!) paesi
Tatari e Mori e Albanesi e Turchi
che vien con nave e burchi
a far sua vita e mai non se ne parte ...¹*

¹ Iz poeme Firentinca Jacopa di Albizzotta Guidija. Usporedi: Vittorio Rossi, Jacopo d'Abizzotto Guidi e il suo inedito poema su Venezia, *Nuovo Archivio Veneto*, god. 5, Venezia 1893., str. 397-451. Vidi i: Alvise Zorzi, *La Repubblica di leone: Storia di Venezia*, Milano 2001., str. 324.

Uvod: Mleci – otvoreni grad

Tijekom prošlih stoljeća Mleci su bili na glasu kao grad koji privlači useljenike, putnike i pohoditelje iz čitavoga onodobnog svijeta. Razvojem i jačanjem državne i gospodarske moći Republike, u vrijeme kada je prostorno zapremala gotovo cijelu istočnojadransku obalu i znatan dio grčkoga otočja, Mleci su postali stjecištem brojnih nacionalnih manjina. Useljavanje žitelja podrijetlom s mletačkih posjeda na istočnome Jadranu i u Grčkoj, te dolazak gospodarski snažnih i poduzetnih trgovaca, umješnih obrtnika i glasovitih majstora iz razvijenih dijelova Europe, zakonskim je mjerama i poticajima pomagala i mletačka vlast. Posebno su jaka useljavanja zabilježena nakon pada Carigrada i u vrijeme osmanlijskih prodora na šire područje jugoistočne Europe, ali i nakon depopulacije starosjedilačkog žiteljstva prouzročenoj čestim poharama kuge. Doseljeni iz raznih zemalja, nacionalnim, vjerskim i civilizacijskim obilježjima različiti, stranci su se brzo snalazili i prilagođavali otvorenoj mletačkoj sredini koja im je pružala nebrojene mogućnosti za rješavanje temeljnih egzistencijalnih pitanja. Svoja su domovinska obilježja zadržavali naraštajima, a to se najrječitije iskazivalo njihovim smještajem u određene dijelove grada, osnutkom vlastitih bratovština i okupljanjem u istim crkvama, te udruženim nastupom na mletačkom poslovnom tržištu.²

Useljenici s grčkog područja bili su jedna od najstarijih i članstvom najbrojnijih nacionalnih zajednica u Mlecima. Grci su činili i odabrano društvo viđenijih stranaca koji su kao bizantski poslanici, crkveni prelati i književni stvaraoci stjecali mletačko građanstvo. U vrijeme održavanja koncila crkvenog ujedinjenja u Ferrari i Firenzi (1438.-1439.) Mletke pohode najugledniji predstavnici crkvenoga života Grčke, a nakon pada Carigrada (1453.) velik broj prozapadno usmjerenih grčkih intelektualaca i crkvenih dostojanstvenika nalazi trajno utočište u gradu na lagunama. Krajem 15. stoljeća u Mlecima je zabilježeno oko 4000 Grka, da bi do kraja 16. stoljeća ta zajednica dosegla brojku od oko 6000 pripadnika. Uglavnom su naseljavali istočni gradski predjel Castello. U tamošnjoj dominikanskoj bazilici SS. Giovanni i Paolo dobili su na privremenu uporabu za obavljanje bogoslužja kapelu S. Orsola, da bi krajem tridesetih godina 16. stoljeća počeli graditi vlastitu crkvu S. Giorgio. U sklopu crkve nalazila se i njihova nacionalna udruga odnosno bratovština (*Scuola dei Greci, Scuola de San Zorzi dei Greci*). Grčka nacionalna skupina dala je i važan prinos

² O stranim nacionalnim skupinama u Mlecima usporedi neka opća djela: Giorgio Fedalto, *Le minoranze straniere a Venezia tra politica e legislazione (secoli XV-XVI)*, *Venezia, centro di mediazione tra Oriente e Occidente (sec. XV-XVI): aspetti e problemi*, ur. Hans-Georg Beck, Manoussos Manoussacas i Agostino Pertussi, sv. 1, Firenze 1977., str. 143-162; Isti, *Stranieri a Venezia e a Padova*, *Storia della cultura Veneta*, sv. 3/1 (Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento), Vicenza 1980., str. 499-535; Isti, *Stranieri a Venezia e a Padova 1550-1700*, *Storia della cultura Veneta*, sv. 4/2 (Il Seicento), Vicenza 1984., str. 251-279; Brunehilde Imhaus, *Le minoranze orientali a Venezia 1300-1510*, Roma 1997.; Lovorka Čoralić, *U gradu Svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb 2001., str. 103-106; Andrea Zannini, *Venezia città aperta. Gli stranieri e la Serenissima: XIV-XVIII sec.*, Venezia 2009.

mletačkoj toponomastici te je prema njima nazvan niz manjih gradskih dijelova u predjelu Castello (*dei Greci: Calle, Campo, Fondamenta, Ponte, Rio, Ramo*). Za grčku useljeničku zajednicu vezuje se i podrijetlo velebnih palača Flangini i Flangini-Fini uz Canal Grande (župa S. Geremia), koje su podignule izbjegle plemićke obitelji s otoka Cipra.³

Jedna od najpoznatijih, ali i brojčano najsnažnijih zajednica u Mlecima, bila je židovska. Stižući iz različitih zemalja (Njemačka, Portugal, Španjolska) i s Istoka, isprva su obitali na otoku Giudecca, a od 14. stoljeća premještaju se u Mestre, Mogliano, Chirignago i Conegliano. Kako se potreba za prebivanjem umješnih židovskih bankara u poslovnom životu grada pokazala nužnom, Veliko vijeće je 1516. godine donijelo odluku kojom im se u predjelu Cannaregio dodjeljuje područje za stalno prebivanje, poslije u izvorima poznato kao *Ghetto Vecchio* te (proširenjem na susjedna područja 1541. i 1633. godine) *Ghetto nuovo* i *Ghetto nuovissimo*. Židovski geto u Mlecima stoljećima je bio grad unutar grada, prirodnim preprekama (kanali) i državnim nadzorom izdvojen od ostalih urbanih cjelina. Iznutra dobro ustrojen i napučen (u 16. stoljeću oko 5000 stanovnika) geto je sadržavao mnoge vjerske objekte (*Sinagoghe* ili *Schole*), podijeljene prema podrijetlu doseljenih Židova (*Schola Italiana, Schola Canton, Schola Tedesca, Schola Levantina, Schola Spagnola o Ponentina*).⁴

Posebnosti u svezi sa smještajem i djelovanjem u Mlecima sadržane su u povijesti njemačke, turske i perzijske zajednice. Navedene nacionalne skupine imale su sjedišta u posebnim zgradama (*fondaci*), privremeno iznajmljenim od mletačkih vlasti.⁵ Zgrade su bile namijenjene prolaznim posjetiteljima i poslovnim ljudima koji privremeno borave u Mlecima. Nazočnost takvih stranih zajednica nije bila stalna, kao što je to slučaj s grčkom, židovskom, albanskom ili hrvatskom skupinom useljenika, nego prvenstveno uvjetovana gospodarskim potrebama. Najvažniji fontik pripadao je njemačkoj skupini (*Fontego dei Tedeschi*). Podignut je krajem 13. stoljeća

³ O grčkoj nacionalnoj zajednici u Mlecima vidi (uz bibliografske jedinice navedene u bilješci 2): Giovanni Veludo, *Sulla colonia greca orientale stabilita in Venezia*, Venezia 1847.; Giuseppe Tassini, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venezia 1863. (ristampa: Venezia 1990.), str. 244-246, 320-321; Giulio Lorenzetti, *Venezia e il suo estuario*, Venezia 1926. (ristampa: Trieste 1974.), str. 316-320; Fedalto, *Ricerche storiche sulla posizione giuridica ed ecclesiastica dei Greci a Venezia nei secoli XV e XVI*, Firenze 1967.; Guido Perocco – Antonio Salvadori, *La civiltà di Venezia*, sv. 2 (Il Rinascimento), Venezia 1976., str. 783-788; Silvia Gramigna – Annalisa Perissa, *Scuole di arti mestieri e devozione di Venezia*, Venezia 1981., str. 40-41; *I Greci a Venezia: Atti del convegno internazionale di studio*, Venezia, 5-7 novembre 1998, ur. Maria Francesca Tiepolo – Eurigio Tonetti, Venezia 2002.

⁴ O Židovima u Mlecima vidi (uz bilješku 2): Tassini, *Curiosità veneziane*, str. 285-287; Lorenzetti, *Venezia e il suo estuario*, str. 412-413; Perocco – Salvadori, *La civiltà di Venezia*, sv. 2, str. 774-781; Cecil Roth, *History of the Jews in Venice*, New York 1975.; Braian Pullan, *La politica sociale della Repubblica di Venezia 1500-1620*, sv. 2 (Gli Ebrei veneziani e i Monti di Pietà), Roma 1982.; Isti, *Gli Ebrei d'Europa e l'inquisizione a Venezia dal 1550 al 1670*, Roma 1985.; Augusto Gentili, *Le storie di Carpaccio: Venezia, i Turchi, gli Ebrei*, Venezia 1996.

⁵ Ennio Concina, *Fondaci: Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Venezia 1997.; Corrado Balistreri Trincanato, *Case fondaco, Fondaci, botteghe, Venezia città mirabile: Guida alla veduta prospettica di Jacopo de'Barbari*, Casalle di Sommacompagna 2009., str. 119-124.

kao konačište za njemačke trgovce i putnike te kao mjesto za smještaj robe koja se uvozila ili izvozila iz Mletaka. Zdanje je izgorjelo u požaru početkom 16. stoljeća te je uskoro na istome mjestu obnovljeno i prošireno, zauzimajući golem prostor pokraj mosta Rialto - žarišta trgovačke aktivnosti njemačkih poduzetnika. Za potrebe bogoslužja njemački žitelji imali su na raspolaganju jednu kapelu u obližnjoj crkvi S. Bartolomeo. Svjedočanstvo o njemačkoj zajednici u Mlecima zabilježeno je u nazivlju nekoliko toponima (*Calle dei Tedeschi* u župi S. Samuele; *Ramo* i *Campo dei Tedeschi* u župi S. Giacomo dall'Orio).⁶

Od drugih nacionalnih zajednica – dulje ili kraće vrijeme nazočnih u svakodnevnom životu Mletaka – izdvajaju se Armenci, izbjegli u Mletke nakon osmanlijskog zauzimanja njihove domovine početkom 16. stoljeća. Iako raspršeni u različite dijelove grada, uskoro su postali ljudstvom brojna te bogatstvom i civilizacijskom razinom posebnog štovanja vrijedna nacionalna zajednica. Pretežno su živjeli u župi S. Giuliano, gdje su posjedovali kuće, trgovine, gostinjac i prostor za bogoslužje. Najjača armenska trgovačka zona u Mlecima bila je u ulici koja od crkve S. Maria Formosa vodi u dubinu Castella, a nazvana je – prema armenskome gradu Julfa – *Ruga Giuffa* (*Gagiuffa*). Neprijeporan kulturni prinos Mlecima dali su zasigurno benediktinski redovnici armenskoga podrijetla nastanjeni od 1717. na otočiću S. Lazzaro u središtu lagune (*S. Lazzaro degli Armeni*). Otočić i danas nastanjuju armenski monasi, a u tamošnjem samostanskome muzeju pohranjena je jedna od najbogatijih zbirki armenskih minijatura⁷.

Nemletačko žiteljstvo činilo je u vrijeme svog najintenzivnijeg prisutstva u Mlecima više od 15 posto ukupnoga stanovništva. Njihova nacionalna i vjerska raznolikost, šarolikost običaja koje su donosili iz svojih zemalja, te visoka uljudbena razina većine useljeničkih skupina, trajno su Mlecima usadili obilježje prepoznatljive i danasve kreativne multikulturalnosti.

Izvori i literatura. Svrha rada

U sklopu istraživanja povijesti iseljavanja s istočne obale Jadrana u Mletke osobito važno mjesto imala je i hrvatska zajednica te sam toj problematici proteklih godina posvetila više monografskih djela i znanstvenih radova.⁸ Nezaobilaznu sa-

⁶ O njemačkoj zajednici vidi (uz bilješku 2): Henry Simonsfeld, *Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die deutsch-venetianischen Handelsbeziehungen*, sv. 1-3, Stuttgart 1887.; Tassini, *Curiosità veneziane*, str. 247-248; Lorenzetti, *Venezia e il suo estuario*, str. 633; Perocco – Salvadori, *La civiltà di Venezia*, sv. 2, str. 792-796.

⁷ O armenskoj zajednici vidi (uz naslove u bilješci 2): Tassini, *Curiosità veneziane*, str. 37, 560; Lorenzetti, *Venezia e il suo estuario*, str. 795-797; Perocco – Salvadori, *La civiltà di Venezia*, sv. 2, str. 801-802; Aleramo Hermet – Paola Cogni Ratti Di Desio, *La Venezia degli Armeni (Sedici secoli tra storia e leggenda)*, Milano 1993.

⁸ Čoralić, *U gradu Svetoga Marka*; Ista, *Šibenčani u Mlecima*, Šibenik 2003.; Ista, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, Zagreb 2003.; Ista, *Barani u Mlecima: povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*,

stavnicu pri razmatranju povijesti useljenika zavičajem sa šireg područja istočnojadranske obale u Mlecima pri tome je imala skupina useljenika s područja koje se u dokumentima naziva Mletačka Albania (*Albania Veneta*). To je područje, kao sastavni dio mletačkih stečevina na južnom dijelu istočnojadranskoga uzmorja, obuhvaćalo krajeve od Boke kotorske (s Kotorom kao glavnim gradom pokrajine) do gradova u današnjoj Albaniji (Drivast, Skadar, Lješ, Drač i drugi). Padom pretežitog dijela toga područja pod osmanlijsku vlast tijekom 15. stoljeća (gradovi u današnjoj Albaniji) odnosno 1571. godine (pad Bara i Ulcinja), Mletačka je Albanija praktički svedena na uzak priobalni pojas od Boke do Budve, ali će se – tijekom svih stoljeća mletačke opstojnosti na ovom području – naziv *Albania Veneta* zadržati i za širi (tada već izgubljen) teritorij crnogorskog i albanskog primorja, te za dio unutrašnjosti tih zemalja. Za tamošnje stanovništvo (osobito ono od Budve prema jugu), koje je sve do pada pod osmanlijsku vlast pripadalo kršćanskom žiteljstvu, uvriježio se (u svakodnevnom poimanju te u dokumentima) naziv Albanci (*Albanesi*) iako on nije uvijek predstavljao etničku, nego državno-političku odrednicu.⁹

Iseljavanja iz Mletačke Albanije trajala su cijeli srednji i rani novi vijek, a pravci odnosno nove destinacije obitavanja nemalog broja iseljenog žiteljstva zahvaćale su širok luk istočne jadranske obale,¹⁰ ali i nemali dio istočne obale talijanske čizme.

Ovaj rad ponajprije će se baviti albanskom zajedicom u Mlecima u širokom vremenskom rasponu od druge polovice 14. stoljeća do ukinuća Serenissime koncem 18. stoljeća. Geografski prostor koji je uključen u obradu zahvaća područja od Ulcinja (tal. *Dulcigno*, alb. *Ulquin/Ulquini*), preko gradova Drivasta (tal. *Drivasto*, alb. *Drisht*) i Skadra (tal. *Scutari*, alb. *Shkodër*) do Lješa (tal. *Alessio*, alb. *Lezhë*) i Drača

Zagreb 2006. (u navedenim djelima vidi i opsežniji popis literature koja se odnosi na hrvatska prekojadranska iseljavanja u Mletke).

⁹ U ovom radu će se za useljenike s područja od Ulcinja do Drača rabiti naziv Albanci, iako nije u svim slučajevima riječ o njihovoj nužnoj pripadnosti tom etničkom korpusu. Naziv se rabi isključivo kao ime koje objedinjuje stanovnike koji su pripadali državno-političkoj jedinici nazvanoj Mletačka Albanija te se stoga – razvidno je prema dokumentima – i njihov zavičaj nazivao albanskim imenom.

¹⁰ Jedna od posebno značajnih destinacija useljavanja Albanaca bio je i glavni grad Dalmacije Zadar. Osim dobro poznatog useljavanja albanskih katolika u vrijeme nadbiskupa Vicka Zmajevića početkom 18. stoljeća, kada je osnovano i predgrađe Zadra Arbanasi, tijekom svih prošlih stoljeća u Zadru su, ponajprije kao časnici i vojnici, djelovali brojni Albanci zavičajem od Bara i Ulcinja do Skadra i Lješa. Usporedi: Lovorka Čoralić, Zadarski kapetan XVII. stoljeća – Ulcinjanin Dominik Katić, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 22, Zagreb 2004., str. 213-233; Ista, Zadarski kanonik – Skadranin Giovanni Campsi, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 47, Zagreb – Zadar 2005., str. 291-303; Ista, Albanska obitelj Ginni u povijesti Dalmacije i Istre (XVI. i XVII. st.) – prilog poznavanju komunikacija duž istočnojadranske obale, *Povijesni prilozi*, god. 26, br. 33, Zagreb 2007., str. 271-287; Ista, Albanski prognanik, Zmajevićev pouzdanik – zadarski svećenik Marko Delvesi (XVIII. st.), *Croatica Christiana periodica*, god. 32, br. 62, Zagreb 2008., str. 21-28; Ista, "Benemerita nazione": albanski vojnici i časnici u Zadru (XVI.-XVIII. st.), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 27, Zagreb 2009., str. 121-164.

(tal. *Durazzo*, alb. *Durrës*).¹¹ U istraživanju je korišteno brojno i raznovrsno gradivo pohranjeno u Državnom arhivu u Mlecima (*Archivio di Stato di Venezia*). Ponajprije su to oporučni spisi (*Notarile testamenti*) – najbrojniji i za statističku raščlambu najpogodniji izvorni materijal. Nadalje, uporabljeni su i neki drugi izvori: spisi mletačkih obrtničkih i trgovačkih udruga (*Arti*), mletački katastri za 17. i 18. stoljeće (*X Savi sopra alle Decime in Rialto*), spisi Vijeća desetorice (*Consiglio dei Dieci: Deliberazioni mi-ste, Criminali*), spisi ureda za sprječavanje nemoralna i društveno neprihvatljivog ponašanja građana (*Esecutori contro la Bestemmia*) i spisi državne magistrature zadužene za rad mletačkoga arsenala (*Patroni e Proveditori all' Arsenal*). Iz Arhiva hrvatske bratovštine Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (*Archivio della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone*) uporabljeni su dokumenti s godišnjih skupština udruge (*Capitolare grande Veneranda Scuola di SS. Giorgio e Trifone della Nation Dalmata*) i katastar (*Catastico della Scuola di SS. Giorgio e Trifone della Nation Dalmata*) bratovštine, a iz *Archivio Curia patriarcala* u Mlecima popisi stanovništva ("stanje duša") s konca 16. stoljeća. Nadalje, za širi kontekst istraživanja povijesti Mletačke Albanije u kasnom srednjem i ranom novom vijeku od uporabne su vrijednosti bili i dokumenti objavljeni u zbirkama izvora Šime Ljubića,¹² Grga Novaka,¹³ Lajosa Thallóczyja – Konstantina Jirečeka i Milana Šufflaya,¹⁴ te Giuseppea Valentinija.¹⁵ Naposljetku, kada je riječ o objavljenoj građi, za život Albanaca u Mlecima važna je zbirka izvora mletačkog kulturnog povjesničara Emanuela Antonija Cicogne (*Corpus delle iscrizioni di Venezia*), nedavno ponovno otisnuta (u raritetnom i teško dostupnom broju primjeraka) i dopunjena neobjavljenom građom pohranjenom u knjižnici Museo Correr u Mlecima.¹⁶

¹¹ U rad nisu uključene useljeničke skupine iz Boke kotorske, Budve i Bara za koje izvori rijetko bilježe naziv *Albanesi*. Pojedinačni useljenici iz tih krajeva bit će spomenuti samo ako je njihova pripadnost albanskom etničkom korpusu očita (primjerice, kotorska plemićka obitelj Zaguri) ili se u dokumentu izrijekom uz njihovo ime dodaje oznaka *Albanese* ili *de Albania*. O albanskim iseljavanjima u Mletke pisala sam i u nekoliko prethodnih radova. Usporedi: Lovorka Čoralić, *Iz prošlosti istočnoga Jadrana – tragom iseljenika iz grada Ulcinja u Mlecima*, *Povijesni prilozi*, god. 23, br. 27, Zagreb 2004., str. 37-56; Ista, *Mletački podanici i osmanlijski prognanici – skadarski iseljenici u Mlecima (XIV.-XVIII. st.)*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 25, Zagreb 2007., str. 59-102.

¹² Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, knj. 3, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (dalje: MSHSM), sv. 3, Zagreb 1872. – knj. 10, MSHSM, sv. 22, Zagreb 1891.; Ista, *Commissiones et relationes Venetae (Mletačka uputstva i izvještaji)*, knj. 1, MSHSM, sv. 6, Zagreb 1876. – knj. 3, MSHSM, sv. 9, Zagreb 1880.

¹³ Grga Novak, *Commissiones et relationes Venetae (Mletačka uputstva i izvještaji)*, knj. 4, MSHSM, sv. 47, Zagreb 1964. – knj. 8, MSHSM, sv. 51, Zagreb 1977.

¹⁴ Ludovicus de Thalloczy – Constantinus Jireček – Emilianus de Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, sv. 1-2, Vindobonae 1913.-1918. (reprint: Tirana – Priština 2002.).

¹⁵ Giuseppe Valentini, *Acta Albaniae Iuridica*, sv. 1-2, München 1968.-1973.; Ista, *Acta Albaniae Venetae*, sv. 1-25, Palermo – Milano – München – Rim 1967.-1975.

¹⁶ Emanuele Antonio Cicogna, *Corpus delle iscrizioni di Venezia e delle Isole della Laguna Veneta (ovvero riepilogo sia delle Iscrizioni Edite pubblicate tra gli anni 1824 e 1853 che di quelle Inedite conservate in originale manoscritto presso la Biblioteca Correr di Venezia e dal 1867, anno della morte dell'insigne erudito, rimaste in attesa di pubblicazione, opera compilata da Piero Pazzi con il contributo di Sara Bergamasco*, sv. 1-3, Venezia 2001.

Kada je riječ o historiografskim spoznajama, potrebno je napomenuti da se problematikom prisutnosti Albanaca u Mlecima bavilo više zapadnoeuropskih povjesničara. Ponajprije je potrebno izdvojiti opsežno monografsko djelo francuske povjesničarke Brunehilde Imhaus (*Le minoranze orientali a Venezia 1300-1510*, Roma 1997.) o kojemu – zbog važnosti za obradu glavne teme ovoga rada – treba reći nešto više. Glavna tema knjige B. Imhaus je povijest “istočnih” etničkih skupina u Mlecima u razdoblju od početka 14. do kraja prvog desetljeća 16. stoljeća. Autorica je u istraživanju rabila bogatu i raznovrsnu građu iz Državnog arhiva u Mlecima: spise vodećih državnih ustanova (*Senato, Consiglio dei Dieci* i dr.), spise vezane za rad gospodarskih (*Officiali alle Razon Vecchie, Officiali al Dazio del Vin, V Savi alle Mercanzie, Provveditori di Sal, Inquisitori alle Arti* i dr.) i sudskih magistratura (*Avogaria di Comun, Signori di Notte al Criminal, Signori di Notte al Civil, Giudici del Petizion* i dr.), spise obrtničkih i trgovačkih korporacija (*Arti*), spise iz *Cancelleria Inferiore* itd. Knjiga je podijeljena u dvije velike tematske cjeline (*Descrizione delle minoranze orientali a Venezia* i *Venezia e gli stranieri: ostacoli e fattori di assimilazione*) u sklopu kojih su, raspoređene u manja poglavlja, prikazane temeljne sastavnice iz prošlosti orijentalnih zajednica u Mlecima: vremenski okvir useljavanja, zanimanja i mjesta stanovanja useljenika, socijalni status, odnos mletačke države, grada i zajednice prema strancima, čimbenici identiteta i povezanosti unutar useljeničkih skupina, (ne)uklopljenost u mletačku sredinu i svakodnevlje, sudski procesi i kažnjavanja i dr. Na kraju knjige nalazi se dragocjen kronološki pregled imena useljenika od 1300. do 1509. godine, zabilježenih u sklopu autoričina istraživanja navedene problematike. Kad je riječ o useljenicima s istočnojadranske obale, valja istaknuti da se oni, prema autoričinoj koncepciji, ubrajaju u “orijentalne manjine” kojima pripadaju i Albanci, Grci, Arapi i Turci. Doseljenike s istočnojadranske obale, bez obzira na to potječu li iz Zagreba, Slavonije, Bosne, Dalmacije, Primorja ili Boke, autorica naziva *Dalmata* ili *Schiavone* – oznakom uobičajenom za talijansku, ali i za nemali dio strane historiografije koja je u svoja istraživanja povijesti nacionalnih skupina u Mlecima uključivala zajednice podrijetlom s istočnojadranske obale. Autorica pritom u skupinu *Albanesa* uvrštava, bez obzira na etničku pripadnost, sve useljenike s područja od Bara do Valone, ali i – što je vjerojatno pogreška nastala nedovoljnim poznavanjem povijesti područja istočnoga Jadrana – i dio Dalmatinaca i Bokelja (primjerice, u tu su skupinu uvršteni i brojni useljenici iz Cresa, Šibenika, Hvara, s područja Neretve te iz Kotora). Ipak, uz sve manje nedostatke i nedorečenosti, riječ je o izrazito kvalitetnom i uporabljivom djelu koje – kako za “skjavunske” useljenike, tako i za one s područja Mletačke Albanije odnosno s albanskog etničkog područja, svakako zavrjeđuje istraživačku pozornost te je bez poznavanja njegova sadržaja i brojnih konkretnih podataka nemoguće istraživati problematiku stranih useljeničkih skupina u Mlecima, ponajprije onih zavičajem s područja jugoistočne Europe.¹⁷

¹⁷ Na tragu spomenute knjige usporedi i: Brunehilda Imhaus, *Aspetti della colonia albanese di Venezia alla fine del Medioevo*, *Rivista di studi Bizantini e Slavi* (Miscellanea Agostino Pertusi, knj. 3), sv. 3,

Nadalje, kada je riječ o drugim prinosima zapadnoeuropske historiografije u kojima je kao glavna tema obrađena prisutnost Albanaca u Mlecima, možemo izdvojiti još nekoliko radova koji, međutim, nemaju uporabnu vrijednost kao prethodno opisana monografija B. Imhaus.¹⁸ Naposljetku, u kontekstu proučavanja povijesti Albanaca u Mlecima od velike su nam važnosti knjige i radovi koji se odnose na njihovu bratimsku udrugu (najčešće promatranu u sklopu drugih mletačkih bratovština, osobito onih nacionalnog predznaka), kao i na njezinu likovnu baštinu (slikarska djela pripisivana radionici ili sljedbenicima Vittorea Carpaccia).¹⁹

Na osnovi dosadašnjih spoznaja historiografije te poglavito uvidom u opsežnu i raznovrsnu izvornu građu iz mletačkih pismohrana, u ovom ću radu predstaviti temeljne odrednice iz više stoljeća kontinuirane i gradivom dokumentirane nazočnosti i djelovanja albanskih useljenika u Mlecima i na otocima mletačke lagune (ponajprije na otoku Chioggia). Tragom tih podataka prikazat ću vremenski tijek useljavanja Albanaca u Mletke prema pojedinim razdobljima, način njihova bilježenja u arhivskim vrelima, mjesta stanovanja u mletačkim gradskim predjelima i župama, zanimanja i gospodarske mogućnosti, njihove obiteljske, prijateljske veze i komunikacije, te odnose s mletačkim vjerskim ustanovama i duhovnim osobama. Posebna istraživačka pozornost upravljena je na odnose useljenika zavičajem od Ulcinja do Drača s drugim useljenicima sa šireg područja istočnojadranske obale (ponajprije s pripadnicima hrvatske zajednice), na uključenost Albanaca u njihovu nacionalnu bratovštinu, te na veze s hrvatskom bratimskom udrugom Sv. Jurja i Tripuna. Na osnovi sudskih spisa iz mletačkih magistratura ukratko je obrađena i sastavnica neželjenog prisuća Albanaca u Mlecima, a tragom dosadašnjih, još nedovoljnih i nepotpunih saznanja u historiografiji, predočeni su i oblici povezanosti nekih istaknutijih

Venezia 1983., str. 173-206; Alain Ducellier – Bernard Doumerc – B. Imhaus – Jean de Miceli, *Les chemins de l'exil: bouleversements de l'est européen et migrations vers l'ouest à la fin du moyen âge*, Paris 1992.

¹⁸ Mario Nani Mocenigo, Albanesi al servizio di Venezia, *Rivista di cultura marinara*, god. 16, marzo-aprile, Roma 1941., str. 3-10; Fedalto, Stranieri a Venezia e a Padova, u: *Storia della cultura Veneta*, sv. 3/1, str. 521-522; Freddy Thiriet, Sur les communautés grecque et albanaise à Venise, *Venezia, centro di mediazione tra Oriente e Occidente*, str. 217-231; Ducellier, Les Albanais dans les colonies vénétiennes au XV-e siècle, *Studi Veneziani*, sv. 10, Firenze 1968., str. 47-63; Isti, *La façade maritime de l'Albanie au Moyen Age: Durazzo et Valona du XIe au XVe siècles*, Tessalonica 1981.; Isti, Les Albanais à Venise aux XIV-e et XV-e siècles, *L'Albanie entre Byzance et Venise, X-e-XV-e siècles*, London 1987., str. 405-420; Paolo Petta, *Stradioti: Soldati albanesi in Italia (sec. XV-XIX)*, Lecce 1996.; Silvia Moretti, Gli Albanesi a Venezia tra XIV e XVI secolo, *La città italiana e i luoghi degli stranieri: 14-18 secolo*, ur. Donatella Calabi i Paola Lanaro, Roma – Bari 1998., str. 5-20; *Statuti di Scutari della prima metà del secolo XIV con le addizioni fino al 1469*, pripr. Lucia Nadina, Roma 2002.; Zannini, *Venezia città aperta*, str. 57-61.

¹⁹ Tassini, *Curiosità veneziane*, str. 10-11; Lorenzetti, *Venezia e il suo estuario*, str. 426, 522, 729; Cesare Zangirolami, *Storia delle chiese, dei monasterii e delle scuole di Venezia rapinate e distrutte da Napoleon Bonaparte*, Venezia 1962., str. 144-145; Manilio Cancogni – G. Perocco, *L'opera completa di Carpaccio*, Milano 1967., str. 103-105; Perocco – Salvadori, *La civiltà di Venezia*, sv. 2, str. 788-789; *Le scuole di Venezia*, ur. Teresio Pignatti, Milano 1981., str. 91-93; Gramigna – Perissa, *Scuole de arti mestieri*, str. 52-54; Gentilli, *Le storie di Carpaccio*; Francesca Ortalli, "Per salute delle anime e delli corpi": *Scuole piccole a Venezia nel tardo Medioevo*, Venezia 2001.

albanskih useljenika (književnika, umjetnika) s Mlecima te njihovi prinosi mletačkoj kulturi. Naposljetku – ovaj rad teži zaokruženijem pristupu u promatranju i obradi nedovoljno istražene povijesti zajednice albanskih useljenika u grad na lagunama, ali i pokušava upozoriti na složenost i bogatstvo komunikacija i povezanosti između dviju jadranskih obala tijekom dugog niza prošlih stoljeća.

Način bilježenja albanskih useljenika u mletačkim vrelima

U mletačkim se izvorima albanski useljenici poglavito bilježe osobnim vlastitim i očevim imenom te – kada je riječ o ženskom dijelu useljeničtva – i imenima njihovih supruga. Zavičajno podrijetlo ove skupine useljenika saznajemo ponajprije na osnovi upisane oznake njihova šireg matičnog područja (*de Albania, Albanese*) odnosno na osnovi imenovanja grada iz kojega dolaze (Ulcinj: *de Dulcigno, Dolcigno, Dolçegno*; Drivast: *de Drivasto, Drivastinus*; Skadar: *de Scutari, Scutaro, Scodria*; Lječ: *de Alessio*; Drač: *de Durazzo, Duracio, Durachio, Duratio*).²⁰ Iako prezimena nisu često zabilježena, velik broj dokumenata omogućuje uvid u onodobna prezimena useljenika od Ulcinja do Drača. Spomenimo ovdje samo neka prezimena: Barati, Bascalegri, Bocho, Calogergia, Casanegra, Ceri, Charuzzi, Mamori, Mussachi, Oti, Palessi, Procali, Rezzi, Smachi, Sorba, Toleri i dr. Neka prezimena odaju i pripadnost useljenika negdašnjim uglednim albanskim rodovima (Bussati, Cuzzi, Duchagini, Mida);²¹ dio prezimena ima očito slavenski korijen (Bogocich, Bornich),²² dočim su neka prezimena nastala na osnovi nadimka nadjenutog dotičnom useljeniku (Nigro, Negro, Bianco, Parvo, Pizolo i dr.).²³

Vremenski okvir useljavanja i djelovanja albanskih useljenika u Mlecima

Razmatranje učestalosti useljavanja Albanaca u Mletke moguće je na osnovi brojidbene raščlambe najčešće uporabljenog uzorka – oporučnih spisa.²⁴ Istraživanja

²⁰ U primjeru useljenika iz Skadra, koji se često bilježe na otoku Chioggia, čest je primjer prelaska oznake mjesta podrijetla u prezime. Primjerice: Nicolò Scutari condam Iohannis de Clodia (Archivio di Stato di Venezia [dalje: ASV], Notarile testamenti [dalje: NT], b. 1319, reg. III, br. 181, 6.5.1562.); Andriana filia Antonii Scutari (NT, b. 1440, reg. I, br. 20, 1.12.1581.); Domenico condam Zuanne Scutari (NT, b. 1323, reg. I, br. 74, 9.2.1645.); Vincenzo Scutari condam Girolamo (NT, b. 1393, reg. III, br. 110, 3.11.1688.).

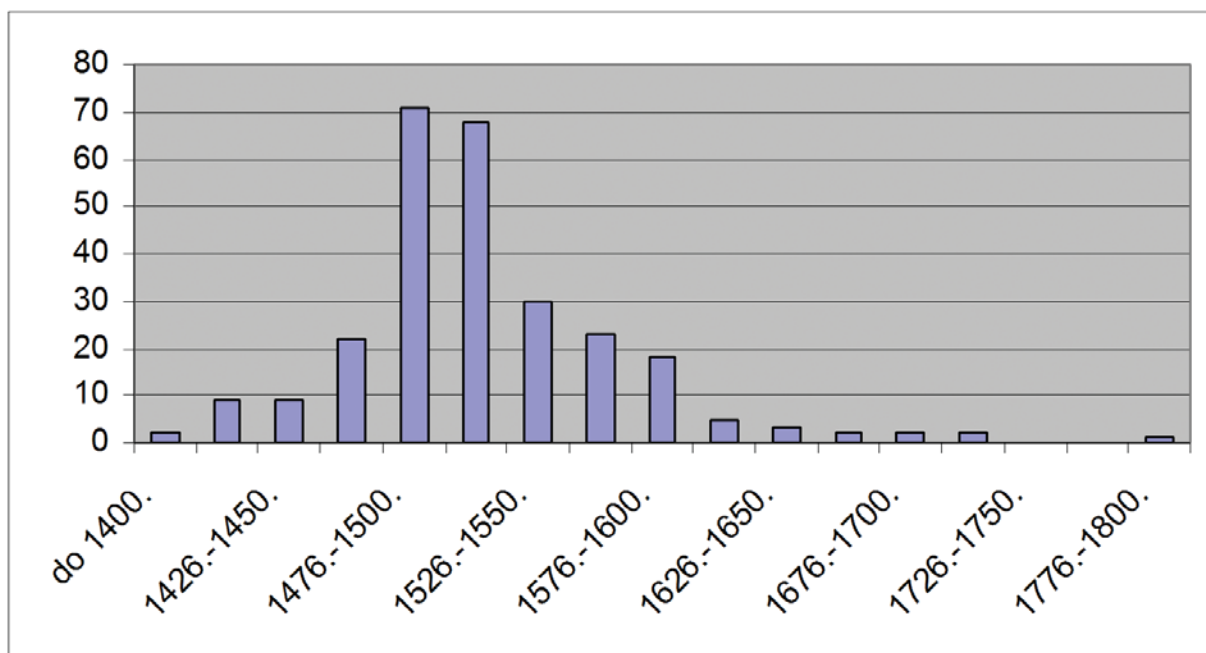
²¹ Iohannes condam Luce Bussati de Scutari (ASV, NT, b. 877, br. 747, 22.4.1501.); Teodora Duchagina (NT, b. 127, br. 822, 22.10.1526.); Luca i Georgius Mida (NT, b. 1084, br. 27, 12.5.1512.). Godine 1593. u Zadru (gdje boravi privremeno) svoju je oporuku načinio Antonio Cuzzi condam Zuanne da Dulcigno, definiran kao stanovnik Mletaka (Državni arhiv u Zadru, Spisi zadarskih bilježnika, Francesco Primizio: 1590.-1608., b. VI, br. 16, 3.10.1593.).

²² Natale Bogocich de Drivasto (ASV, NT, b. 875, br. 272, 30.5.1480.); Bulfardi de Bornich partis Albanie (NT, b. 68, br. 59, 11.9.1475.).

²³ Georgius Nigro de Dulcigno (ASV, NT, b. 752, br. 1, 3.7.1517.); Stefanus Parvo Albanensis (Imhaus, *Le minoranze orientali*, g. 1467., str. 546.); Petrus Pizolo Albanensis (Imhaus, *Le minoranze orientali*, g. 1482., str. 549).

²⁴ Obrađeno je oko 200 oporuka albanskih useljenika. U statistički izračun uključeni su – uz oporučitelja – i drugi sudionici te vrste spisa (članovi obitelji, rodbina, prijatelji i znanci) za koje sa sigurnošću možemo potvrditi da dolaze iz istog zavičajnog područja kao i oporučitelji.

oporuka prema godinama njihova nastanka (vidi: *Grafikon 1*) pokazuju kako prije 1450. godine u Mlecima bilježimo relativno mali broj useljenika. Od sredine 15. stoljeća njihov je spomen u Mlecima sve učestaliji, a u razdoblju od 1476. do 1526. godine dostigao je najvišu razinu. U sljedećim desetljećima, točnije tijekom idućih pedeset godina broj albanskih useljenika se gotovo upola smanjuje, iako i dalje zadržava stabilan kontinuitet. Od konca 16. stoljeća, a posebice tijekom 17. stoljeća, njihova se zabilježba u mletačkim izvorima (ponajprije u oporukama) svodi isključivo na pojedinačne primjere.

Grafikon 1. Učestalost useljavanja Albanaca u Mletke (prema podacima iz oporuka)

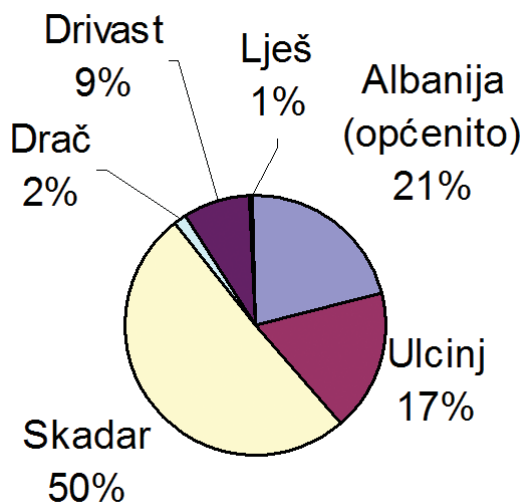
Zanimljivo je ove statističke rezultate usporediti s onima koje je (za razdoblje od 1300. do 1510. godine) zabilježila B. Imhaus. Na osnovi njezine statističke raščlambe razvidno je da su tijekom 14. stoljeća albanska useljavanja bila manjeg opsega. Prema tim pokazateljima, porast broja Albanaca u Mlecima izrazitiji je od tridesetih godina 15. stoljeća, a najvišu razinu postiže sredinom 15. stoljeća. U kasnijim desetljećima (sve do 1510. godine) spomen Albanaca u izvorima kojima se koristi B. Imhaus doživljava određene oscilacije (razdoblja uspona i padova), ali sveukupno do kraja promatranog razdoblja (1510. godina) zadržava prilično visoku razinu.²⁵ Ako statističke izračune B. Imhaus usporedimo s vlastitim rezultatima, opazit ćemo mnoge podudarnosti. Razdoblja koja se u oba izračuna poklapaju odnose se na 15. stoljeće odnosno doba kada je najučestaliji dolazak Albanaca u Mletke. To što je, prema Imhaus, njihova najveća brojnost dosegnuta sredinom 15. stoljeća može se protumačiti činjenicom da su oporuke useljenika, prema kojima se datira

²⁵ Imhaus, *Le minoranze orientali*, str. 40-43.

nazočnost useljenika na nekom mjestu, zapravo nastale u starijoj životnoj dobi dotične osobe te da vrijeme njegova (ili njezina) useljavanja možemo pomaknuti čak i do nekoliko desetljeća unatrag. U tome slučaju, te uzevši u obzir da su pri tim izračunima uporabljeni arhivski fondovi različite provenijencije, obje statističke raščlambe nedvojbeno pokazuju da razdoblje od sredine 15. stoljeća do prvih desetljeća 16. stoljeća možemo smatrati središnjim vremenom useljavanja Albanaca u glavnom gradu Privedre Republike.

Pobliže zavičajno podrijetlo albanskih useljenika

Raščlambom sadržaja oporučnih spisa moguće je utvrditi približan broj albanskih useljenika zabilježenih u Mlecima. Osim oporučitelja, a zahvaljujući konkretnim podacima o članovima njegove obitelji i prijateljima, saznajemo i za niz drugih onodobnih useljenika zavičajem od današnjega Crnogorskog primorja do uzornih gradova u Albaniji. Na osnovi tako provedene raščlambe dobiven je broj od 388 useljenika koje možemo svrstati u istraživački korpus kojime se bavi ovaj rad (vidi: *Grafikon 2*). Najveći broj (50 posto) potječe iz Skadra, grada koji je do pada pod Osmanlije 1479. godine dominirao albanskim priobaljem i bio je središnje mletačko vojno-strateško uporište na ovom dijelu Jadrana. Skadru su, nadalje, gravitirala i brojna manja naselja uz Skadarsko jezero (kako ona u današnjoj Crnoj Gori, tako i ona u Albaniji) te otuda zapažena brojnost useljenika iz toga grada i njegova područja, ali i činjenica da skadarske Albance bilježimo u Mlecima i stoljećima nakon što je njihov grad za Mlečane bio nepovratno izgubljen. Velik postotni omjer čine i useljenici koji se deklariraju kao *Albanesi* odnosno *de Albania* (21 posto), dočim je udio Ulcinjana nešto manji (17 posto). Na useljenike zavičajem iz sjevernoalbanskog

Grafikon 2. Zavičajno podrijetlo albanskih useljenika (prema podacima iz oporuka)

Drivasta otpada 9 posto, a neočekivano je mali udio useljenika iz Drača (2 posto) i Lješa (1 posto).

Ako ove pokazatelje usporedimo s onima do kojih je istraživanjem došla B. Imhaus²⁶ (zanimljivo je da autorica “raspolaze” s oko 410 useljenika, što je broj koji približno odgovara našem istraživanju oporučnih spisa) najveća su odstupanja zabilježena upravo na primjeru gradova Drača i Lješa. Naime, u izvorima kojima se koristila zabilježeno je čak 19 posto useljenika iz Drača te 5,58 posto iz Lješa. Najviše ih je, prema istraživanjima francuske autorice, zabilježeno oznakom *Albanese* (38,5 posto), dočim ih nešto više od 20 posto potječe iz Skadra. Iz Drivasta je zabilježeno 7,5 od ukupnog broja albanskih useljenika, a iz Ulcinja samo 6,7 posto. Ovu razliku, ponajprije osjetnu kada je riječ o useljeničkom korpusu zavičajem iz Drača, možemo tumačiti činjenicom da su za statistički izračun uporabljeni različiti izvori, ali i time da autorica svoje istraživanje počinje s 1300. godinom, a završava koncem prvoga desetljeća 15. stoljeća. Upravo je 14. i prva polovica 15. stoljeća, prema Imhaus, doba najintenzivnijeg useljavanja dračkih i ljeških useljenika u Mletke, dočim poslije – nakon pada tih gradova pod Osmanlije (kraj 15. i početak 16. stoljeća), njihovo useljavanje naglo opada. Kako su naša istraživanja ponajprije usmjerena na razdoblje od 15. stoljeća (odnosno od njegove druge polovice) do konca 16. stoljeća – kada je udio useljenika iz spomenutih gradova osjetno manji – vjerojatno otuda i razlike u statističkim omjerima pobližeg zavičajnog podrijetla Albanaca u Mlecima.

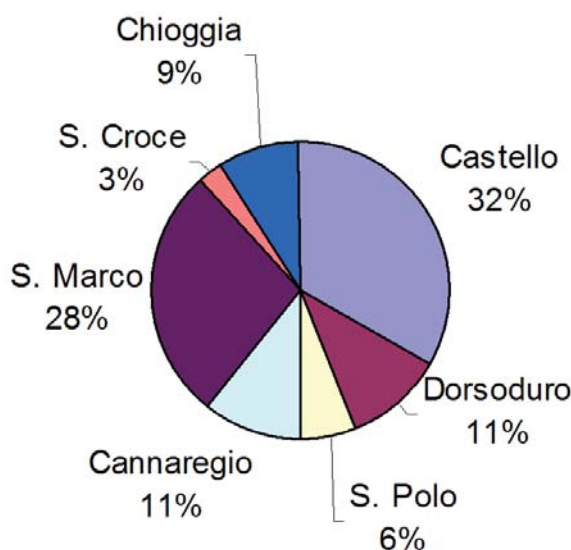
Od zapadnog predjela Dorsoduro do istočnog Castella i na otoku Chioggia: mjesta stanovanja albanskih useljenika

Jedna od nezaobilaznih sastavnica iz društvenoga svakodnevlja i prilagodbe albanskih useljenika u novu sredinu odnosi se na mjesta njihova stanovanja u Mlecima (unutar župa odnosno gradskih predjela – *sestiera*) i na otocima duž Lagune (vidi: *Grafikon 3*). Na osnovi raščlambe podataka iz oporučnih dokumenata razvidno je da su Albanci ponajprije živjeli u istočnom predjelu Castello (32 posto) i u središnjem (i Castelli susjednom) predjelu S. Marco (28 posto).²⁷ U Castelli – području gdje su brojni Albanci pronalazili zaposlenje u mletačkom arsenalu (u prošlosti najvećem vojno-pomorskom kompleksu na Sredozemlju) – najčešće ih bilježimo u župama S. Trinità, S. Maria Formosa, S. Pietro di Castello, S. Severo, S. Antonin i S. Giovanni Nuovo (S. Giovanni in Oleo), dočim su druge *contrade* toga predjela zastupljene znatno manje (S. Biagio, S. Provolo, S. Marina, S. Giovanni Bragora, S. Martino, SS. Filippo e Giacomo). U predjelu S. Marco – sjedištu mletačke državne vlasti i najpro-

²⁶ Imhaus, *Le minoranze orientali*, str. 54-55.

²⁷ Takvi pokazatelji sukladni su i razmještaju o nekim drugim useljeničkim skupinama u Mlecima. Ponajprije se to odnosi na hrvatske useljenike koji su pretežito živjeli u Castelli (čak 44 posto), dočim je predjel S. Marco druga po zastupljenosti zona njihova useljavanja (22 posto). Usporedi: Čoralić, *U gradu Svetoga Marka*, str. 452.

metnijoj zoni trgovačkog poslovanja – Albanci se najučestalije spominju u župama S. Moisè, S. Angelo, S. Luca i S. Vitale, a drugi su dijelovi toga predjela spomenuti samo u manjem broju pojedinačnih primjera (župe S. Stefano, S. Benedetto, S. Paterian, S. Salvador, S. Maria del Zobenigo, S. Giuliano, S. Geminiano, S. Maurizio, S. Fantin). Jednak brojčani udio (po 11 posto) Albanaca bilježimo u predjelima Dorsoduro i Cannaregio,²⁸ dočim su s manje od deset posto zastupljeni u sjevernim dijelovima grada (predjeli S. Croce i S. Polo).²⁹ Kada je riječ o mletačkim otocima, vrijedno je napomenuti da se Albanci (ponajprije useljenici iz Skadra) nešto učestalije bilježe na nešto udaljenijem otoku Chioggia (devet posto).

Grafikon 3. Mjesta stanovanja albanskih useljenika (prema podacima iz oporuka)

Iako se brojčani omjeri ne podudaraju u svemu, podaci iz istraživanja B. Imhaus u biti pokazuju rezultate slične prethodnima. Ovdje prevagu također odnose predjeli Castello i S. Marco, ali njihov je postotni omjer obrnut (S. Marco: 45 posto albanskih useljenika; Castello: 23 posto). Brojčano snažnu albansku skupinu Imhaus bilježi i u župama diljem Cannaregia (21 posto), dočim su ostali dijelovi grada zastupljeni sa znatno manjim omjerom (Dorsoduro: pet posto; S. Croce: četiri posto i S. Polo: dva posto). Odstupanje od prijašnjih statističkih pokazatelja (nastalih na osnovi raščlambe oporučnih spisa iz razdoblja od 15. do 18. stoljeća), mogu se objasniti uporabom suženijeg uzorka građe (te time i raspolaganjem manjim brojem konkret-

²⁸ U predjelu Dorsoduro nešto se učestalije spominju u župama S. Pantaleon, S. Barnaba, S. Nicolò dei Mendicoli i S. Trovaso, a samo pojedinačnim ubilježbama u župama S. Raffaele i S. Gregorio. U predjelu Cannaregio prednjače župe SS. Apostoli i S. Cancian, a u malom broju primjera spominju se i župe S. Fosca, S. Geremia, S. Marcuola, S. Sofia, S. Felice, S. Maria Nova i S. Marciliano.

²⁹ U predjelu S. Polo bilježi se šest posto od ukupnog broja useljenih Albanaca (župe S. Polo, S. Aponal, S. Boldo i S. Tomà), a u predjelu S. Croce zastupljeni su s nevelikih tri posto (župe S. Stae, S. Giacomo dell'Orio, S. Croce i S. Simon Profetta).

nih podataka), upravljenošću autorice isključivo na razdoblje do 1510. godine, te odabirom arhivskih fondova (primjerice spisi trgovačkih i obrtničkih magistratura) koji ponajprije bilježe privremene useljenike odnosno osobe koje se u gradu na lagunama zatječu isključivo zbog konkretnih trgovačko-poslovnih razloga.

Oporučni podaci sadržavaju, iako ne u svim primjerima, i dodatna saznanja o pobližem mjestu stanovanja useljenika. Ponajprije su to, uz uobičajena imenovanja župe stanovanja, ubilježbe o vlasniku kuća ili stanova u kojima žive useljenici. U primjeru Albanaca kao njihove kućevlasnike bilježimo odvjetke mletačkih građanskih i plemićkih obitelji te samostanske i crkvene ustanove.³⁰

Mjesta stanovanja albanskih useljenika moguće je – za razdoblje 17. i 18. stoljeća – pratiti i na osnovi podataka iz mletačkih katastarskih popisa (magistratura Dieci Savi sopra alle Decime in Rialto). U tim se popisima, vrlo podrobno sastavljenim, bilježe – uz naziv predjela, župe i točne lokacije objekta – imena kućevlasnika i najmoprimca, te cijena najma zgrade ili pojedinih prostorija. Tako je 1661. godine u župi SS. Apostoli u Cannaregiu (u Calle de Ca' Dolfin) živi trgovac rabljenom robom (*strazarol*) Ivan Scutarin te za najam plaća nasljednicima pokojnoga Domenica Rampinellija devedeset dukata. Na istome mjestu nalazi se i poslovni prostor (*bottega*) koji Skadranin unajmljuje od mletačkog građanina Francesca Rive za 18 dukata na godinu.³¹ Iste se godine bilježi i upis na osnovi kojega saznajemo da se Francesco Albanese koristi trgovinama odnosno radionicama u župi S. Giovanni Nuovo u Castellu. *Bottege* su u vlasništvu Anzola Marcella (smještena u Corte de Cha Michiel) i Federica Cornera (u Calle delle Rasse), a albanski useljenik za njih na godinu plaća 22 odnosno deset dukata.³² Za predjel Castello bilježimo i nekoliko uporabljivih upisa iz katastarskih procjena 18. stoljeća. Godine 1712. u župi S. Pietro di Castello (u Corte di Piero di Lesina)³³ nalazi se kuća u vlasništvu Šimuna pokojnog Nikole iz Albanije i njegove sestre Cecilije,³⁴ a 1740. godine u župi S. Marina Antun Albanese unajmljuje od mletačkog plemića i kavaljera Sv. Marka Daniela Bragadina jedan

³⁰ Primjerice, Petar zvan Bozalko iz Ulcinja je *habitor in domibus Jacobi Delphino in contrada S. Angeli* (ASV, NT, b. 786, br. 166, 4.12.1525.); Anzelia pokojnog Benedikta iz Ulcinja stanuje u najvećoj župi u Castellu – S. Pietro di Castello *nelle case del signor Andrea Gratariol* (NT, b. 842, br. 584, 24.5.1595.); Ivan Skadranin živi u župi SS. Apostoli (Cannaregio) in domibus Ca' Contareno (NT, b. 959, br. 375, 27.2.1517.), a Isabetta pokojnog Ivana iz Skadra navedena je kao stanarka u kući u vlasništvu samostana S. Lorenzo u Castellu (NT, b. 14, br. 2, 22.2.1557.).

³¹ ASV, Dieci Savi sopra alle Decime in Rialto: Catastico di Venezia, b. 421, sestiere Cannaregio, estimo 1661, br. 559-560.

³² ASV, Dieci Savi sopra alle Decime in Rialto: Catastico di Venezia, b. 420, sestiere Castello, estimo 1661, fasc. XIII (S. Giovanni Nuovo), str. 632-632'.

³³ Riječ je o malom trgu (danas ulici) prozvanom po hrvatskom useljeniku s otoka Hvara Petru Fazaniću. Usporedi: Lovorka Čoralić, Hvarski prinos mletačkoj toponomastici: "Corte Piero da Lesina", *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 16, Split 2000., str. 75-91.

³⁴ ASV, Dieci Savi sopra alle Decime in Rialto: Catastico di Venezia, b. 428, sestiere Castello, estimo 1712, fasc. XII (S. Pietro di Castello), str. 84.

poslovni prostor (*bottega*) in Campo sotto Ca' Bragadin. Najam iznosi 16 dukata na godinu.³⁵

Iako uglavnom koncentrirani u predjelima Castello, S. Marco i Cannaregio, albanski se useljenici – razvidno je iz prethodne raščlambe – bilježe i u drugim dijelovima Mletaka. I dok su, primjerice, za hrvatske useljenike toponomastički tragovi što upućuju na njihovu stoljetnu nazočnost u Mlecima ponajprije vezani za predjel Castello,³⁶ nazivlja ulica, prolaza i manjih trgova koji svoj naziv duguju skupini albanskih useljenika raspršena su u gotovo svim dijelovima grada. Možda najpoznatiji od njih smješten je u Castellu, a riječ je o Calle dei Albanesi, uskoj i duguljastoj ulici (od kućnog broja 4249 do 4270)³⁷ koja od Campo SS. Filippo e Giacomo vodi na Riva degli Schiavoni – mjesto uplovljavanja istočnojadranskih brodova i zasigurno prvog doticaja useljenika s novom domovinom.³⁸ Istovjetna ulica zabilježena je u još nekoliko predjela. U predjelu S. Croce smještena je nedaleko od crkve S. Stae (od kućnog broja 1941 do 1944), a u predjelu S. Polo između Rio S. Stin i Rio terra (obuhvaća samo broj 2631) te nedaleko od crkve i bratovštine S. Rocco.³⁹ U Cannaregiu se albanskim imenom nazivaju manja ulica, prolaz i trg (*Calle, Ramo, Campiello dei Albanesi*) smješteni između Rio de S. Andrea i Rio Priuli o de S. Sofia (kućni brojevi 4014 do 4051), dočim se u središnjem predjelu S. Marco "Albanska ulica" nalazi pokraj Campo S. Anzolo (kućni broj 3748).⁴⁰ Naposljetku, u predjelu S. Marco smješteni su i toponimi koji upućuju na negdašnji život ugledne albanske useljeničke obitelji Zaguri, o čijim će odvjetcima biti nešto više riječi u završnom dijelu rada. Riječ je o Calle Zaguri, nevelikoj uličici (broj 2628) koja – oslonjena na palaču iste obitelji – vodi do Campo S. Maurizio odnosno do sjedišta albanske bratovštine u Mlecima.⁴¹

Raščlanjeni podaci živopisna su, zorna i rječita naznaka o uključenosti Albanaca u mletačko urbano svakodnevlje. Živeći u svim dijelovima grada ovi su useljenici činili prepoznatljivu i dojmljivu skupinu u gradu koji se dičio svojim multikulturalnim obilježjima te koji je stoljećima privlačio i ujedinjavao etničke skupine iz brojnih onovremenom svijetu poznatih i dostupnih zemalja.

³⁵ ASV, Dieci Savi sopra alle Decime in Rialto: Catastico di Venezia, b. 435, sestiere Castello, estimo 1740, fasc. II (S. Marina), str. 922.

³⁶ Usporedi: Čoralić, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, str. 213-226.

³⁷ G. Paolo Nadali – Renzo Vianello, *Calli, Campielli e Canali: Guida di Venezia e delle sue Isole*, Spinea 2003., tav. 42, str. 59.

³⁸ Calle dei Albanesi u Castellu često se spominje u kontekstu prebivanja, ali i djelovanja useljenika s istočnojadranskog područja. Primjerice, prema "stanju duša" u Mlecima, načinjenom 1593. godine, ondje su živjeli *Paolo Schiavon* i *Catarina Schiavona* (Archivio storico della Curia patriarcale, Status animarum, b. III, Contrada S. Zuanne Nuovo), a prema katastarskom pregledu iz 1712. godine u toj se ulici bilježi budvanski useljenik Marko te je za najam kuće plaćao hospitalu Madonna della Pietà 22 dukata godišnje (ASV, Dieci Savi sopra alle Decime in Rialto: Catastico di Venezia, b. 428, sestiere Castello, estimo 1712, fasc. IV: S. Giovanni Nuovo, str. 766.).

³⁹ Nadali – Vianello, *Calli, Campielli e Canali*, tav. 16, str. 33, tav. 28, str. 45 i tav. 27, str. 44.

⁴⁰ Nadali – Vianello, *Calli, Campielli e Canali*, tav. 17, str. 34, tav. 41, str. 58.

⁴¹ Nadali – Vianello, *Calli, Campielli e Canali*, tav. 41, str. 58.

Mornari, obrtnički majstori, trgovci, svećenici, redarstvenici – zanimanja i gospodarske mogućnosti albanskih useljenika

Jedna od nezaobilaznih sastavnica u sklopu istraživanja svakodnevnog života i prilagodbe useljenika u Mlecima jest utvrđivanje njihove profesionalne djelatnosti (zanimanja). Gradovi diljem zapadnojadranske obale, poglavito Mleci, pružali su u prošlosti brojne mogućnosti za privremeno ili trajno zapošljavanje useljenika iz raznih dijelova svijeta. Mletačka Republika je kao jedna od vodećih europskih pomorsko-trgovačkih velesila razvila vrlo snažnu brodograđevnu i pomorsku privredu, koja je iziskivala trajno zapošljavanje brojnoga ljudstva. Arsenal i njegovi raznovrsni popratni pogoni, trgovačka i ratna mornarica, manufakturna proizvodnja za strana tržišta te prijeka potreba za vojnim posadama, samo su neke od uvjetovanosti koje su pogodovale trajnom zadržavanju mnogobrojnih useljeničkih skupina. Temeljnu građu korištenu za utvrđivanje strukture zanimanja Albanaca u Mlecima čine oporuke. Podatak o zanimanjima stoji obično na početku oporuke, ali ne navodi se redovito u svim spisima. Stoga je raščlamba izrađena isključivo na osnovi onih oporuka u kojima se podatak o zanimanju oporučitelja izričito kazuje ili ga je – na osnovi drugih navoda – moguće utvrditi s velikom sigurnošću. Osim oporuka, dodatna saznanja o zanimanjima albanskih useljenika sadržavaju i spisi mletačkih trgovačko-obrtničkih korporacija (*Arti*), te podaci u fondu *Patroni e Provveditori all’Arsenal*.

Na osnovi raščlambe oporučnih spisa moguće je iščitati razdiobu albanskih useljenika prema vrstama zanimanja koja obavljaju tijekom svojega života u Mlecima. Statistički prikaz svrstanosti pripadnika te skupine prema zanimanjima (vidi: *Grafikon 4*) pokazuje nam izrazitu prevagu njihove uključenosti u pomorske (28 posto) i obrtničke djelatnosti (24 posto). Unutar tih dviju skupina zanimanja, brojčano najzastupljenije, u pomorskim djelatnostima prednjače obični mornari zaposleni na mletačkim trgovačkim i ratnim brodovima. Učestalo se bilježe i vlasnici manjih plovila za prijevoz putnika i robe duž mletačkih kanala i Lagune (barkarioli),⁴² dočim su albanski ribari zabilježeni u manjem broju primjera. Izrazito je širok spektar obrtničkih zanimanja u koja su bili uključeni useljenici *de partibus Albanie*. Izvori ih spominju kao tkalačke majstore, izrađivače oružja, škrinja i svijeca, kao konopare, kožare, krojače, kovače, veslare, drvodjelsko-tesarske obrtnike, pekare, brijače i dr. Posebno je pritom zanimljiva raščlamba spisa iz fonda *Patroni e Provveditori all’Arsenal* u sklopu kojega saznajemo, osobito za 18. stoljeće, imena drvodjelsko-tesarskih radnika u mletačkome arsenalu, jednoj od ustanova koje su najčešće zastupljene u strukturi mjesta zapošljavanja useljenika sa šireg područja istočnoga Jadrana. Albanski useljenici zabilježeni su kao drvodjelski majstori (*marangoni*) i stručniji graditelji brodova

⁴² O važnoj ulozi albanskih useljenika u udruzi mletačkih barkariola posvjedočuje natpis koji se nekoć nalazio u crkvi S. Geremia. Na natpisu je bilo navedeno kako su grobnice *della scola delli barcaruoli* podignute 1546. godine, u vrijeme kada je dužnost predstojnika (gastalda) bratovštine obnašao *Giovanni Albanese* (Cicogna, *Corpus delle iscrizioni di Venezia*, sv. 1, Venezia 2001., br. 53, str. 489).

(kalafati). Većina od njih živjela je u predjelu Castello (duž kojega se prostire zidina-
ma okružen arsenal), a često su iz njihova imena navedeni i podaci o napredovanju
u službi (od šegрта do majstora). Abecednim slijedom i prema istovjetnom navodu
u izvorniku (u talijaniziranom obliku imena), posloženim prema osobnim imenima
ovih djelatnika (prezimeni u pravilu nisu zabilježena),⁴³ bilježimo sljedeće osobe
albanskoga zavičajnog podrijetla: Alvise Angelo Albanese (kalafat, umro 1778.), An-
gelo Alvise di Iseppo Albanese (rođen 1785., drvodjelski majstor od 1800.), Antonio
di Giovanni Battista Albanese (zabilježen kao drvodjelski šegrt 1781.), Antonio di
Simon Albanese (drvodjelski majstor od 1774.), Gasparo Piero Antonio de Francesco
Antonio Albanese (rođen 1782., drvodjelski šegrt od 1798.), Bortolo Francesco Al-
banese (rođen 1761., majstorski ispit za kalafata položio 1782.), Francesco Antonio
di Lorenzo Albanese (rođen 1769., kalafatski pomoćnik od 1789.), Giacomo Piero
Albanese (kalafatski šegrt od 1764.), Giacomo di Simon Albanese (rođen 1752., ka-
lafat), Giovanni Antonio di Angelo Albanese (rođen 1781., drvodjelski majstor od
1801.), Giovanni Battista di Angelo Albanese (rođen 1780., *terza classe* u izučavanju
drvodjelske vještine postigao je 1799.), Giovanni Battista di Francesco Antonio Al-
banese (rođen 1782., *terza classe* u izučavanju drvodjelske vještine postigao je 1798.),
Giuseppe Giovanni Battista di Giovanni Battista Albanese (rođen 1770.; drvodjel-
ski majstor od 1796.), Giuseppe Nicolò Albanese (šegrt kod kalafatskih majstora od
1757.), Giuseppe Simon Albanese (rođen 1750., kalafat, umro 1796.), Lodovico Zua-
nne Albanese (šegrt kod kalafatskih majstora od 1770.), Lorenzo Francesco Albanese
(rođen 1741., kalafat), Marc'Antonio Anzolo Albanese (rođen 1736., kalafat), Marin
Albanese condam Simon (kalafat, stanovnik župe S. Trinità, 1743.), Pietro Albanese
(zabilježen kao drvodjelski šegrt od 1775. do 1778.), Simon Anzolo Albanese (rođen
1723., kalafat, umro 1787.), Tomaso Zuanne Albanese (drvodjelski šegrt od 1766. do
1772.), Vettor Zuanne Albanese (rođen 1764., majstorski ispit za kalafata položio je
1784.) i Zorzi Pasqualin filio Zuanne condam Nicolò Albanese (rođen 1776., kalafat-
ski majstor od 1797.).⁴⁴

Zanimljiva je, nadalje, i njihova izrazito učestala zastupljenost u duhovnim zva-
njima odnosno u svećeničkoj službi (14 posto od ukupnog broja Albanaca kod ko-
jih je navedeno zanimanje). Riječ je o svećenicima u različitim mletačkim crkvama,
ponajprije smještenima u predjelima i župama gdje se albanski useljenici najčešće
bilježe. Kako je riječ o cijenjenoj službi, važnoj za vjerski život i duhovnost ne samo
albanske zajednice, nego i onodobnih mletačkih građana u cjelini, ovdje ćemo izri-
jekom spomenuti nekoliko konkretnih primjera. Godine 1456. bilježi se svećenik Ni-
kola iz Ulcinja, *mansionarius* u crkvi S. Fosca u predjelu Cannaregio, dočim je *presbiter*

⁴³ U ovom popisu navodi se dio albanskih useljenika zaposlenih u arsenalu. Uz njihova imena dono-
simo i osnovne podatke o vrsti zanimanja i napredovanju u službi.

⁴⁴ ASV, Patroni e Provveditori all'Arsenal, b. 577, 587, 595, 596, 597, 598, 600, 601 (podaci uz navedene
godine).

Coradius de Dulcigno djelatan pri crkvi S. Maria Nova.⁴⁵ Kada je riječ o duhovnicima zavičajem iz Skadra, 1423. godine spominje se *prete Iohannes de Scutari* (pri crkvi S. Vitale u predjelu S. Marco); Nikola Skadranin kapelan je u crkvi S. Severo u Castellu, a Nikola Petrov klerik je u župi S. Luca.⁴⁶ Mnogo poslije, sredinom 18. stoljeća (1749. godine), kao predstojnik franjevačkog samostana na otočiću S. Spirito spominje se *fra Antonio Scutari*. Upravo je fra Antun pokušao kod mletačkih vlasti ishoditi dozvolu za liječenje hrvatskoga pisca i stradalnika fra Filipa Grabovca (1697.-1749.) koji je – interniran u klimatski nezdravo područje Lagune – bio teško obolio. Kako je dobro znano, intervencija fra Antuna Skadranina, kao i predstavnika Provincije Grabovčeva reda, nije urodila plodom, te je nesretni hrvatski prognanik umro na otočiću franjevačkih redovnika 13. veljače 1749.⁴⁷ Izvori bilježe i albanske svećenike iz drugih krajeva. Koncem 15. stoljeća u crkvi S. Antonin djelatan je Natale Bogetić iz Drivasta, a kao *mansionarius* u crkvi S. Moisè zabilježen je 1485. godine *presbiter Petrus Bogissa de Albania*.⁴⁸

Dodatne podatke o duhovnim osobama s albanskih područja u Mlecima, ali i na širem području Veneta, bilježimo na osnovi istraživanja istaknutog proučavatelja povijesti reda franjevac-konventualaca, fra Ljudevita Antona Maračića. Na osnovi Maračićeva istraživanja saznajemo za niz istaknutih albanskih franjevaca, pripadnika Provincije sv. Jeronima, koji su studirali ili djelovali na području talijanskoga sjevera. Tako se 1400. godine u Padovi spominje Nikola iz Skadra, *doctor sacrae paginae* te posrednik u diplomatskim aktivnostima između albanskih i mletačkih vlasti.⁴⁹ Iz Drača potječu fra Nikola, zabilježen 1409. godine u Mlecima te od 1414. kao lektor na teološkom fakultetu u Padovi, dočim je u istome gradu studirao njegov sugrađanin *Georgius de Duracio* (1417. godine).⁵⁰ Iz istoga su grada zavičajem i fra Andrija pokojnoga Marka (zabilježen 1418. godine u Padovi), profesor teologije Dominik (1430.), dočim u mjestu Lendinara (provincija Rovigo u Venetu) 1473. godine djeluje *fra Stephanus de Durachio*.⁵¹ Naposljetku, za Padovu i padovansko sveučilište vezano je i djelovanje fra Rajmunda iz Albanije (1418.) i fra Pavla iz Lješa (1440. godine u

⁴⁵ ASV, NT, b. 870, br. 94, 17.5.1456.; NT, b. 870, br. 316, 8.5.1464.

⁴⁶ ASV, NT, b. 369, br. 153, 31.8.1423.; NT, b. 875, br. 309, 14.12.1481.; NT, b. 672, br. 69, 6.6.1483.

⁴⁷ Karlo Eterović, *Fra Filip Grabovac: buditelj i mučenik narodne misli u prvoj polovici XVIII. vij. (Njegov život, rad i stradanje)*, Split 1927., str. 96; Lovorka Čoralić, "Knjige opasnih namjera" dalmatinskog pisca fra Filipa Grabovca (1697.-1749.), *Acta Histriae, zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa "Zločini bez žrtev: žrtev v scenariju kazenskega procesa"* (Koper, 23-25. oktobar 2003.), sv. 12/1, Koper 2004., str. 261.

⁴⁸ ASV, NT, b. 403, br. 55, 21.7.1496.; NT, b. 875, br. 142, 13.8.1485.

⁴⁹ Ljudevit Anton Maračić, *Prekomorski susreti: veze i odnosi Provincije sv. Antuna i sv. Jeronima franjevaca konventualaca kroz stoljeća*, Zagreb 2003., str. 40, 71-72. Godine 1466. u Padovi se spominje drugi fra Nikola Skadranin, koji tom prigodom prima arhiđakonat (Maračić, *Prekomorski susreti*, str. 27).

⁵⁰ Nikola iz Drača kasnije se spominje kao provincijal u Dalmaciji i inkvizitor u Istri (Maračić, *Prekomorski susreti*, str. 24-25, 40, 86).

⁵¹ Maračić, *Prekomorski susreti*, str. 25, 41, 88.

Padovi prima tonzuru i niže redove), dočim se franjevački redovnik Bernard iz Drivasta 1417. godine spominje u Vicenzi.⁵²

Dvanaest posto albanskih useljenika bilježimo u raznim oblicima trgovačko-poduzetničke djelatnosti. Najčešće je riječ o trgovcima skromnijega kapitala i ograničenih poslovnih dometa, čije je djelovanje poglavito bio usmjereno samo na grad u kojemu su živjeli te se po gospodarskim mogućnostima nisu znatnije izdvajali od prosječnog, srednjoimućnog useljenika. Tako su, na primjer, saznajemo na osnovi podataka pohranjenih u fondu *Arti* središnje mletačke državne pismohrane, Nikola (Nicoletto) Scutarin i Antun Albanac (*Antonio Albanese*) zabilježeni kao trgovci rabljenom robom (*strazzaroli*).⁵³ Kao trgovci sitničari (*marzeri*) spominju se koncem 17. i početkom 18. stoljeća Ivan, Jerolim i Petar Albanac,⁵⁴ dočim se kao izrađivač i trgovac tjesteninom (*fritoler*) bilježi *Tomaso condam Zuanne Albanese*, stanovnik u župi S. Tomà, koji u cehovsku udrugu svoje profesije ulazi 1771. godine te pri tome plaća *per la benintrade* 12,8 lira pristupnine.⁵⁵

U državnim je službama bilo zaposleno 11 posto useljenih Albanaca, a riječ je uglavnom o obavljanju manje plaćenih dužnosti i službi pri raznim mletačkim magistraturama. Tako se, primjerice, kao procjenitelji odnosno mjernici u Uredu za vino bilježe Marko Ulcinjanin (*mensurator vini*) i relativno imućni useljenik iz Zete *Paulus condam Luce Albanese (stimador ad Officium datii vini)*;⁵⁶ pripadnik redarstvene službe nazvane *Signori di Notte* je *Petrus Vorcius Albanensis de Dulcigno*, dočim se kao kape-tan zatvora i *fante degli Esecutori* 1624. godine spominje Gašpar, sin Ivana Krstitelja iz Skadra, kojeg je magistratura *Esecutori contro la Bestemmia* optužila za sastavljanje krivih optužbi (denuncijacija).⁵⁷

Useljenici zavičajem s istočnojadranske obale često su u Mlecima bili u službi kućne posluge, a u tom se kontekstu najčešće bilježe žene. Takav je slučaj zabilježen i u primjeru albanskih useljenica (na kućnu posluhu otpada devet posto od ukupnoga omjera zanimanja useljenika iz ovoga dijela Mletačke Albanije), koje ponajprije rade kao posluga u domovima mletačkih plemića i građana (*ancilla, servitrice, nuora, massara*). Samo u jednom slučaju, kada je riječ o oporučnim spisima, u svojstvu kućne posluge bilježimo jednog useljenika, a radi se o Anđelu iz Drivasta, poslužitelju (*servitore*) *in gastaldia S. Dominici*.⁵⁸

⁵² Maračić, *Prekomorski susreti*, str. 25-26, 41, 86.

⁵³ ASV, *Arti*, b. 709. *Arte dei strazzaroli*, *Luminarie*, anno 1740-1744.

⁵⁴ ASV, *Arti*, b. 398. *Arte dei marzeri*. *Nome dei fratelli che pagano un scudo per luminarie*, anno 1693-1727, 1715; Isto, b. 397. *Nome dei fratelli*, anno 1692.

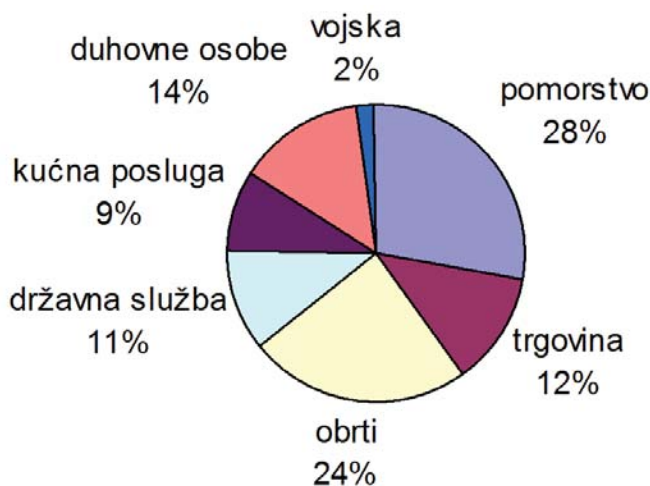
⁵⁵ ASV, *Arti*, b. 153. *Arte dei fritoleri*, str. 132. (5.10.1771.).

⁵⁶ ASV, NT, b. 960, br. 508, 20.12.1506.; NT, b. 886, br. 303, 11.5.1550.

⁵⁷ Valentini, *Acta Albaniae Venetae*, sv. 10, 1971., br. 2297, str. 94-95 (20.1.1419.); Renzo Derosas, *Mortalità e Giustizia a Venezia nel '500-'600. Gli Esecutori contro la Bestemmia, Stato, società e giustizia nella Repubblica Veneta (sec. 15-18)*, ur. Gaetano Cozzi, Roma 1981., str. 519.

⁵⁸ ASV, NT, b. 734, br. 5, 19.8.1490.

Naposljetku, iako su albanski vojnici kroz kasni srednji i rani novi vijek često bili u mletačkoj vojnoj službi,⁵⁹ zbog njihove mobilnosti i čestog mijenjanja mjesta boravka, njihov je udio u stalnije nastanjenom žiteljstvu grada na lagunama vrlo mali i iznosi samo dva posto.⁶⁰

Grafikon 4. Zanimanja albanskih useljenika u Mlecima

Usporedimo li, kao i u prijašnjim raščlambama, dobivene izračune o omjeru zanimanja albanskih useljenika s onima koje je predstavila B. Imhaus, dobit ćemo nešto drugačiji rezultat, a razlog tome je ponajprije u korištenju različitih arhivskih fondova i dokumenata. Udio Albanaca u pomorstvu u oba je izračuna podjednak (30 posto zastupljenosti prema Imhaus, a 28 posto na osnovi naših raščlambi). Obrti su, prema raščlambi oporučnih spisa, zastupljeni s 24 posto, dočim je kod Imhaus taj postotak znatno manji (15 posto). Nadalje, uporaba mnogobrojnih spisa iz fondova magistratura koje se odnose na državnu upravu i redarstvo uvjetovala je okolnost da su, prema istraživanjima B. Imhaus, albanski useljenici kao državni službenici zastupljeni s čak 24 posto, iako je u biti riječ o sličnim, podudarajućim zanimanjima nižega profesionalnog ranga i slabije plaćenosti. Udio albanske posluge i vojnika je u objema statistikama jednak (posluga devet posto, a vojne službe samo dva posto), a vidljivije su razlike i nepodudaranja u omjeru trgovaca i duhovnih osoba (kod Imhaus se oni bilježe sa po sedam posto).

⁵⁹ Usporedi: Petta, *Stradioti: Soldati albanesi in Italia*; Čoralić, "Benemerita nazione".

⁶⁰ Neki su Albanci bili i – zbog velikih zasluga i postignuća u mletačkim postrojbama – uključeni u viteški red kavaljera sv. Marka (*Cavalieri di San Marco*). Takav su primjer odvjerci albanske obitelji Brutti, u ranom novom vijeku useljeni u istarski Kopar, zapaženi poslanici Serenissime u Carigradu (Andrija Brutti imenovan je kavaljerom 1559. godine, a Barnaba Brutti, koparski plemić i mletački dragoman u Carigradu, viteški naslov stječe 1619. godine). Godine 1572. kavaljerom je – *per meriti militari* – imenovan lješki plemić Toma Pelessi, a godinu dana poslije istu je titulu stekao Skadranin Nikola Rezzi, zapovjednik čete *di cavalli levantini*. Usporedi: Pietro Pazzi, *I Cavalieri di San Marco: Storia documentata*, Perasto 2008., str. 46, 177, 139, 141.

* * *

Raščlamba mletačkih izvora pokazuje nam da se pretežit dio pripadnika albanske useljeničke zajednice može ubrojiti u skupinu slabije ili srednje imućnih useljenika. Njihov imovni status karakterizira posjedovanje skromnog kapitala, izostanak vlasništva nad nekretninama te ograničen domet poslovnih kontakata. Riječ je, ponajprije, o prethodno navedenim zanimanjima poput običnih mornara, manje produktivnih i traženih obrtnika, kućnoj posluži ili slabije plaćenim i cijenjenim djelatnicima u mletačkim uredima. Tek u manjem broju primjera možemo govoriti o imućnijim albanskim useljenicima čija imovina prelazi nekoliko stotina dukata. Oni su redovito i društveno ugledniji dio mletačkoga pučanstva, a među useljeničkom zajednicom albanskoga podrijetla izdvajali su se kao njezin manjinski, ali elitniji dio. Takav su primjer Ulcinjanin Andrija Charuzzi koji u svojoj oporuci, prebogatoj navodima i prisjećanjima na najbliže članove obitelji i crkvene ustanove, iskazuje vlasništvo nad imovinom koja doseže nekoliko stotina dukata; njegov bivši sugrađanin i uspješan poduzetnik Nikola *della Torre*, pokojnog Aleksija, čija imovina prelazi 1500 dukata te koji ostvaruje raznovrsna novčarska poslovanja s mletačkim, građanima, ali i s hrvatskim useljenicima i hrvatskom bratovštinom Sv. Jurja i Tripuna, te Teodora iz poznatog albanskog roda Ducagini, supruga hvarškoga plemića Jakova Garovića.⁶¹

Neki su albanski useljenici stjecali nekretnine u Mlecima na mletačkoj terrafermi i na otoku Chioggia. Tako, primjerice, ulcinjska useljenica Anđelija (*Anzelia*) pokojnog Benedikta, udovica Mazola Splićanina, izrijekom navodi da – osim u Mlecima – raspolaže i s imovinom na području Bergama,⁶² a Marijeta Stjepanova iz Drivasta raspolaže prodajnim mjestom koji je naslijedila od pokojnoga supruga, obučarskog majstora Giovannija Rubeia.⁶³ Solidnim kapitalom raspolaže i Anđela *Schiavona*, udovica skadarskoga useljenika Nikole. Supružnici su živjeli u mjestu Chioggia, gdje Angela posjeduje kuću smještenu *in Contra della stimaria*,⁶⁴ a u istoj chioggianskoj četvrti nalazi se i dom u vlasništvu skadarskoga useljenika Vicka Jerolimova.⁶⁵

Naposljetku, ali ne manje važno od prethodnih navoda, potrebno je spomenuti i one albanske useljenike koji su – bez obzira na to što su njihovi matični krajevi u trenutku njihova iseljavanja već bili pod osmanlijskom vlašću – i dalje zadržali pravo nad imovinom (nekretninama) u zavičaju. Nije nam poznato jesu li njome mogli upravljati i koja je stvarna korist bila od njezina oporučnog darivanja, ali ti nam

⁶¹ ASV, NT, b. 1084, br. 27, 17.9.1507.; *Archivio della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone* (dalje: ASD), *Catastico della Scuola di SS. Giorgio e Trifone della Nation Dalmata* (dalje: Catastico), str. 68'-70, 19.7.1541.; NT, b. 127, br. 822, 22.10.1526.

⁶² ASV, NT, b. 402, br. 68, 8.11.1599.

⁶³ ASV, NT, b. 777, br. 304, 29.6.1545.

⁶⁴ ASV, NT, b. 1299, reg. IV, br. 249, 4.10.1564.

⁶⁵ ASV, NT, b. 1393, reg. III, br. 110, 3.11.1688.

podaci – barem neizravno – posvjedočuju o želji i potrebi te skupine useljenika da daleko od zavičaja zadrže i očuvaju vezu s domovinom. Tako, primjerice, Menega pokojnoga Jurja iz Skadra u iskazu svoje posljednje volje, napisanom godinu dana prije pada njezina grada pod osmanlijsku vlast, u zavičaju posjeduje *un campum terre et domus*,⁶⁶ a sličan podatak bilježimo i u oporuci Agnese, udovice Skadranina Fiora (zemljište i kuća *in agro Scutari*).⁶⁷ Drivast je već bio u sastavu osmanlijskih stečevina kada je oporuku sastavio useljenik iz toga grada Dominik Pavlov koji svoje posjede i kuću u zavičaju namijenjuje supruzi Mariji i drugim najbližim članovima obitelji,⁶⁸ dočim su posjedi Marije iz Kotora, udovice (u drugome braku) Petra Procalija iz Drivasta bili smješteni na sigurnoj i Osmanlijama ipak teže dostupnoj Luštici.⁶⁹

Raščlamba strukture zanimanja i utvrđivanje gospodarskih mogućnosti useljenih Albanaca zasigurno se ubraja među najvažnije sastavnice iz njihova života u Mlecima. Na osnovi raščlambe velikog broja uzoraka (poglavito oporuka) moguće je utvrditi kako prednjače zanimanja pomorskog i obrtničkog obilježja. Mornari na mletačkom trgovačkom i ratnom brodovlju, barkarioli koji svojim plovilima prevoze ljude i robu uzduž gradskih kanala i otočja Lagune, drvodjelsko-tesarski radnici u škverovima arsenala, tekstilni, kožarski i obućarski majstori, pekari i brijači, zanimanja su u kojima najčešće bilježimo pripadnike ove useljeničke skupine. Nadalje, mnogobrojni su useljenici, koji privremeno ili trajno žive u gradu na lagunama, zabilježeni u tamošnjim vrelima kao nositelji crkvenih službi i duhovnih zvanja, kao trgovci skromnijeg ili opsežnijeg dometa poslovanja, ali i kao državni službenici u mletačkim državnim magistraturama. U najvećem se broju albanski useljenici mogu uvrstiti u sloj srednjoimućnih i sitnoimućnih pučana, relativno ograničenih dometa poslovanja i skromijega novčanog kapitala i imovine. Primjeri u kojima bilježimo imućnije useljenike, vlasnike nekretnina u Mlecima ili na terrafermi, nisu učestala pojava. Imovinom ne odveć bogati, uklopljeni u pretežit sloj pučkog stanovništva Mletaka, albanski su useljenici – vrijedi to naglasiti – činili prepoznatljiv, vrijedan i cijenjen dio mletačkoga stanovništva. Pojedinačnim dometima skromno i naizgled neprimjetno, oni su svojom brojnošću, marljivošću i uklopljenošću u mletačko svakodnevlje, davali svoj dio prinosa razvoju grada koji je barem u nekim povijesnim odsječcima bio i njihova metropola.

Temeljni krugovi svakodnevlja: obiteljske i prijateljske veze albanskih useljenika

Svakodnevlje albanskih useljenika u Mlecima, njihov obiteljski život, prijateljske veze i poznanstva, nisu se bitno razlikovali od drugih stanovnika grada na lagunama.

⁶⁶ ASV, NT, b. 875, br. 276, 16.9.1478.

⁶⁷ ASV, NT, b. 877, br. 747, 22.4.1501.

⁶⁸ ASV, NT, b. 875, br. 284, 21.4.1501.

⁶⁹ ASV, NT, b. 44, br. 259, 16.10.1529.

Jedan od pokazatelja koji ipak upućuje na određene posebnosti jest povezanost unutar istovrsne skupine, ali i njihove učestale veze s drugim useljenicima, posebice s onima koji zavičajem također potječu s istočne jadranske obale. Stoga je raščlamba tih podataka, osim za upoznavanje privatnog i svakodnevnog života albanskih useljenika, ujedno i dodatno saznanje o hrvatskoj zajednici i njihovoj povezanosti s drugim tamošnjim (u ovom slučaju s albanskom) useljeničkim skupinama. Rječito posvjedočenje koje govori tome u prilog jesu brakovi. Naime, brojni albanski useljenici bili su u braku s pripadnicima / pripadnicama istovrsne useljeničke zajednice, odnosno s područja Mletačke Albanije. Tako se, primjerice, saznajemo na osnovi podataka iz djela B. Imhaus, bilježe brakovi između Leona Biancha (*Albanese*) i dračke useljenice Katarine (1404.), Ivana iz Lješa i Marije iz Drača (1408.), Skadranina Andrije i Menege *de Albania* (1417.), useljenika iz Skadra Luke i Rade (1477.), Lazara iz Skadra i Ulcinjanke Marije (1481.) te barskoga useljenika Jurja Mandija i Marije iz Ulcinja (1485.).⁷⁰ Dodatne podatke o albansko-albanskim brakovima doznajemo i na osnovi podataka iz oporučnih spisa. Tako je, primjerice, Zanetta pokojnoga Jurja Skadranina supruga Ivana Mangolsija iz albanskoga mjesta Danj; Menega pokojnoga albanskog useljenika Stjepana udana je za Mihovila s područja Krajine (područje ponad Bara, prema Skadarskom jezeru), a albanska useljenica Zanetta Progina (kći potpukovnika Petra) udovica je Ivana iz Skadra.⁷¹ Nadalje, mnogi su brakovi albanskih useljenica i useljenika sklopljeni s mletačkim građanima zavičajem sa šireg područja hrvatske obale te je navođenje tih primjera prilog više poznavanju komunikacija i upućenosti žitelja s druge strane Jadrana. Primjerice, Anđelija pokojnoga Bartola iz Ulcinja udovica je Splićanina Mazola; Skadranin Daniel oženio se rapskom useljenicom Agatom; Anđela pokojnoga Jurja *Dalmatina* udana je za Vicka iz Skadra; Monika Cuzzi iz Skadra bilježi se kao udovica Zadrana Dominika; Grgur iz Šibenika suprug je *Bone de Albania*, a Marta iz Drača u Mlecima se udala za useljenika iz sjevernohrvatskog Zagreba.⁷²

Albanski useljenici nisu u osobnom životu funkcionirali kao izolirana i za druge građane, ponajprije one iz Mletaka i drugih dijelova Italije, zatvorena zajednica. O tome svjedoči niz primjera o brakovima s useljenicima iz drugih dijelova Apeninskoga poluotoka, osobito s područja Veneta.⁷³ Naposljetku, mnogi su Albanci i

⁷⁰ Imhaus, *Le minoranze orientali*, str. 330.

⁷¹ ASV, NT, b. 959, br. 394, 27.9.1506.; NT, b. 873, br. 128, 16.7.1511.; NT, b. 144, br. 52, 14.6.1791.

⁷² ASV, NT, b. 402, br. 68, 8.11.1599.; NT, b. 71, br. 17, 11.3.1498.; NT, b. 1353, reg. I, br. 58, 24.4.1530.; NT, b. 127, br. 706, 12.11.1538.; NT, b. 152, br. 5, 24.10.1481.; NT, b. 739, br. 27, 29.10.1439.

⁷³ Primjerice, Ulcinjanin Andrija Blancho suprug je Clare iz Ravenne (ASV, NT, b. 360, br. 28, 18.1.1414.), a njegov bivši sugrađanin Franjo oženio se Anzolom iz mjesta Piove di Sacco u današnjoj provinciji Padova (NT, b. 645, br. 72, 15.2.1579.). Izabela iz Skadra udovica je Gerolima iz Trevisa (NT, b. 14, br. 2, 22.2.1557.), a Skadranka Jerolima bilježi se kao supruga izrađivača škrinja Anzola iz Bergama (NT, b. 441, br. 503, 16.2.1575.).

Albanke nastanjeni na otoku Chioggia upravo ondje zasnivali obitelji te se uz njihove bračne supruge bilježe prezimena tipična za taj, od Mletaka nešto udaljeniji otok.⁷⁴

Oporučni podaci u kojima se na različite načine spominju najbliži članovi obitelji i rodbine uglavnom su istovjetni svakom onodobnom žitelju grada na lagunama. Članovi najbliže obitelji svakoga pojedinca (suprug/supruga, djeca, braća i sestre, živi roditelji) smatraju se osobama najvećega povjerenja i odanosti te se gotovo redovito traži njihova nazočnost i suglasnost u svojstvu izvršitelja (*commissarii*) ili svjedoka pri sklapanju različitih ugovora i pisanja posljednjih useljenikovih odredbi (oporuke, kodicili, inventari). Osim toga, pri podjeli useljenikove imovine, članovi najuže rodbine redovito su isticani i obdarivani prije svih drugih te je među njima obično i glavni nasljednik svih oporučiteljevih dobara (*herede universario, herede residuario, padrone assoluto, padrone di tutto* i sl.).⁷⁵ U skladu sa svojim imovnim mogućnostima oporučitelji zasebnim legatima obdaruju članove obitelji i rodbine. Najčešće su to novci i predmeti iz oporučiteljeve pokretne imovine (u primjeru imućnijih useljenika i nekretnine) te nam takvi primjeri dodatno potvrđuju međusobnu povezanost unutar useljeničkih obitelji, ali i odaju njihovo materijalno stanje i kulturu stanovanja.

Prijatelji i znanci sljedeći su, također nezaobilazan krug svakodnevne komunikacije albanskih useljenika u mletačkoj sredini. Oni se spominju kao izvršitelji posljednje volje oporučitelja, svjedoci pri sastavljanju i potpisivanju oporuke te kao obdarenici dijelom oporučiteljeve imovine. Najčešće je riječ o osobama sličnoga društvenog statusa (pučani), skromnih ili srednjih imovnih mogućnosti, koji prebivaju u istim ili obližnjim predjelima (Castello, S. Marco) i župama te obavljaju sličnu profesionalnu djelatnost. Katkad su njihovi najbliži prijatelji osobe najvećeg oporučiteljeva povjerenja te im se – poglavito ako oporučitelj nema bližih članova obitelji i rodbine – povjerava ispunjenje njegove posljednje volje i dariva dio imovine.⁷⁶ U oporukama useljenika iz krajeva od Ulcinja do Drača česta je konkretna ubilježba njihovih sunarodnjaka zavičajem s područja Mletačke Albanije, a u tom se kontekstu – posebno kao izvršitelji oporuke – izrazitije bilježe Skadrani. Tako je, primjerice, Skadranka Katarina jedna od izvršiteljica posljednje volje svog bivšeg sugrađanina Daniela, dočim su u oporuci Rabljanke Agate, supruge skadarskoga useljenika Da-

⁷⁴ Primjerice, skadarski useljenik na otoku Chioggia bio je u braku s tamošnjom stanovnicom Catari-nom Chiereglin (ASV, NT, b. 1362, br. 10, 9.9.1665.), Elizabeta Skadranka zabilježena je kao udovica Chioggianina Nadalina Beltramija (NT, b. 1295, reg. III, br. 199, 14.4.1685.), dočim je Chioggianka Giustina Reniera udovica skadarskoga useljenika Ivana (NT, b. 1378, reg. III, br. 134, 2.10.1713.).

⁷⁵ Jacobus condam Georgii de Dulcigno: Commissaria e herede residuaria voglio che sia uxore mia Anna (ASV, NT, b. 672, br. 57, 19.1.1480.); Petrus Cruza condam Andree de Dulcigno: Commissaria e sola herede ... sia Catarina uxore mia (NT, b. 879, br. 301, 28.2.1496.); Laura uxor Lazari de Dulcigno: Commissario sia marido meo Lazaro e Georgio padre meo. Residuum dimitto Lazaro marido meo (NT, b. 676, br. 578, 6.12.1510.); Andriana filia Antonii Scutari: ... commissario sia Antonio padre mio. Il resto delli miei beni lasso a miei fioli e mio padre (NT, b. 1440, reg. I, br. 20, 1.12.1581.); Marieta fia Demetrii de Albania: Commissaria e herede residuaria voglio che sia mia fia Angela (NT, b. 786, br. 125, 30.8.1521.).

⁷⁶ Čoralić, Mletački podanici i osmanlijski proganici, str. 77-78.

niela, kao izvršitelji zapisani Marija, udovica Skadranina Petra te Klara – supruga skadarskoga useljenika Ivana.⁷⁷ Ivan Missi iz Skadra jedan je od osoba najbližega povjerenja i odanosti Ivana Grate *de Scutaro*, a u oporuci plemkinje Teodore Ducagini kao izvršitelj se navodi Marko Bascalagri iz Drivasta.⁷⁸ Izvršitelji oporučnih legata albanskih useljenika nerijetko su i osobe zavičajem sa šireg područja Mletačke Albanije (Bar, Paštrovići, Budva),⁷⁹ a rjeđe se u tome kontekstu oporučnih posvjedočitelja bilježe hrvatski useljenici iz Dalmacije.⁸⁰

Slična opažanja bilježimo i kada je riječ o ubilježbi svjedoka u oporukama albanskih useljenika. Prednjače useljenici iz Mletačke Albanije,⁸¹ a od mletačkih žitelja koji potječu iz sjevernijih dijelova istočnoga Jadrana bilježimo – u oporuci kotorske useljenice definirane kao *Albanensis* – senjskoj svjećarskog majstora Andriju.⁸² Prijateljima i znancima iste domovinske pripadnosti dariva se – prema mogućnostima oporučitelja – dio njihove imovine, a zabilježeni su (iako u malom broju primjera) i kao glavni nasljednici.⁸³

Još je raznovrsniji brojem primjera bogatiji popis Albanaca zastupljenih u oporukama useljenika iz drugih dijelova istočnojadranske obale. Prostorni raspored tih, zavičajnim podrijetlom mahom hrvatskih useljenika, zahvaća područja od Istre i unutrašnjosti Hrvatske, preko Primorja do Dalmacije i Boke. I ovdje je, s obzirom na vrijednost zabilježenog gradiva, zahvalno iznijeti konkretne primjere. Tako se, navedimo konkretne slučajeve, niz albanskih useljenika spominje u svojstvu izvršitelja oporuka useljenika od Zagreba do Lušnice.⁸⁴ Nadalje, još je više albanskih useljenika

⁷⁷ ASV, NT, b. 378, br. 39, 18.5.1444.; NT, b. 71, br. 17, 11.3.1498.

⁷⁸ ASV, NT, b. 959, br. 405, 13.8.1503.; NT, b. 127, br. 822, 22.10.1526.

⁷⁹ Alvise iz Paštrovića izvršitelj je oporuke imućnog ulcinjskog poduzetnika Nikole *dalla Torre* (ASD, Catastico, str. 68'-70, 19.7.1541.); trgovac Pavao Radov iz Budve spominje se u istoj funkciji u oporuci Ivana Grate iz Skadra (NT, b. 959, br. 405, 13.8.1503.), a obrtnički meštar Nikola ispunjava posljednje odredbe Ivana Skadranina (NT, b. 1018, br. 433, 15.11.1553.).

⁸⁰ U oporuci chioggianske Marije, udovice Mihovila iz Albanije, kao jedan od izvršitelja spomenut je kalafat Nikola iz Šibenika (ASV, NT, b. 1340, reg. III, br. 173, 21.8.1463.).

⁸¹ Ulcinjski trgovac (*specier*) Ivan svjedok je prilikom sastavljanja oporuke Anzole, supruge Franje *Albanese de Dulcigno* (ASV, NT, b. 645, br. 72, 15.2.1579.), Nikola Skadranin svjedoči u oporuci Helene iz Skadra (NT, b. 50, br. 18, 19.5.1598.), a barski useljenik Nikola Damjanov potpisan je u iskazu posljednje volje Luke Skadranina (NT, b. 455, br. 137, 10.3.1523.).

⁸² ASV, NT, b. 530, br. 51, rujan 1488.

⁸³ Nicolò della Torre condam Alesio nativo de Dulcigno: Lasso ad Adriana e Lodovica, fie de Zorzi Albanese sta a S. Maria Maggior ducati dieci per una al maridar o monachar (ASD, Catastico, str. 68'-70, 19.7.1541.); Danielis de Scutari: Lasso ad Alexio de Scutari un mantello doppio. Ogni altro lasso a Catarina de Scutari (NT, b. 378, br. 39, 18.5.1444.); Angela consorte di Vincenzo Scutarin: Item dimitto Marie filie Francisci Scutari meum lectum fulcitum et libras 24 (NT, b. 1353, reg. I, br. 58, 24.4.1530.); Maria fia Petri Ducagini: Residuum dimitto Hieronimo pelizzer de Scutari (NT, b. 191, br. 524, 23.5.1525.); Teodora Duchagina: Lasso Catarina Scitarina un quadro de Zuanne Battista (NT, b. 127, br. 822, 22.10.1526.).

⁸⁴ Paskvalin iz Skadra izvršitelj je oporuke zagrebačkoga useljenika (nastanjenog na otoku Chioggia) Stjepana zvanog *Gallus* (ASV, NT, b. 1437, reg. II, br. 85, 22.10.1453.); *Michael de Albania* na isti se način

koje nalazimo kao svjedoke u oporukama Hrvata s cjelokupnog uzmorja te iz unutrašnjosti. U njihovim oporučnim spisima su kao svjedoci najčešće navedeni Skadranjani, učestalo i Ulcinjani, dočim se Albanci iz drugih gradova bilježe u pojedinačnim primjerima.⁸⁵ Naposljetku, potrebno je spomenuti i primjere u kojima se albanski useljenici obdaruju dijelom imovine hrvatskih oporučitelja. Tako, primjerice, Matej Stjepanov iz Trogira ostavlja Petru iz Skadra *medietatem omnibus bonorum meorum mobilium de argentis et jocularum*;⁸⁶ Ana, supruga Jurja iz Vrane, dariva Antunu Dominkovu iz Drivasta *meum camisum meliorum*;⁸⁷ Radica iz Lješa obdarena je ostavštinom zadarskoga useljenika Mihovila Jurjeva nevelikom svotom od dva dukata,⁸⁸ dočim Splićanka Katarina ostavlja Teodoru iz Albanije *una masteleta*.⁸⁹

Albanski useljenici nisu bili, spomenuto je već na nekoliko mjesta, izolirana skupina te je – razvidno je na osnovi uvida u njihove oporuke – bila razvijena i njihova komunikacija s domicilnim mletačkim stanovništvom. O tome posvjedočuju – u svojstvu izvršitelja oporuke, svjedoka ili obdarenika dijelom imovine albanskih oporučitelja – brojni mletački žitelji talijanskoga podrijetla. Kovači, krznari, obučari, krojači, izrađivači škrinja i oružja, zlatari i tiskari, tesari i kalafati te prodavači najrazličitije specifikacije, samo su neka od zanimanja mletačkih građana – najčešće osoba srednjeg ili nižeg imovnog statusa – koja su zabilježena u oporukama useljenika iz albanskih krajeva. Nerijetko su osobe njihova najvećega povjerenja vlasnici kuća u kojima žive, a u tim je primjerima najčešće riječ o albanskim oporučiteljicama koje su kao kućna posluga niz godina provele u domovima mletačkih plemića i građana. Katkada se u tome kontekstu bilježe odvjetci uglednih mletačkih plemićkih obitelji, dočim su kao izvršitelji oporuka Albanaca nastanjenih na otoku Chioggia spomenuti tamošnji domicilni građani.⁹⁰

bilježi u oporuci Katarine, supruge Jurja Predovića (NT, b. 191, br. 155, 29.1.1504.); Katarina, supruga dubrovačkog mornara Pavla osobom svog najbližeg povjerenje imenuje Dominika Albanca (NT, b. 124, br. 191, 22.1.1521.); Stephano Albanese che vende formaggio a S. Marco izvršitelj je legata koje sastavlja Šibenčanin Mihovil (NT, b. 126, br. 580, 2.6.1561.), a u istoj funkciji je u oporuci brijača Nikole Petrova iz Zadra zabilježen Juraj Albanac (NT, b. 75, br. 100, 9.6.1590.).

⁸⁵ Matija iz Skadra svjedoči oporuci Helene, supruge paškog useljenika Dominika (ASV, NT, b. 369, br. 38, 9.1.1377.); barkariol Luka Skadranin svjedok je Katarini, supruzi Luke iz Stona (NT, b. 131, br. 167, 17.11.1478.); Nikola *Syrico de Scutari* svjedoči u oporuci drvodjelca Marina iz Hvara (NT, b. 960, br. 548, 11.1.1499.), a Alamoro Radov iz Skadra na isti se način bilježi na kraju oporuke Ivana Stjepanova iz Pule (NT, b. 877, br. 23, 20.4.1501.). Mihovil Ulcinjanin i Zaharija iz Drivasta potpisani su kao svjedoci oporuke Mihovila iz Šibenika (NT, b. 133, br. 445, 1.9.1478.); Martin iz Ulcinja svjedoči Radi, supruzi zadarskoga mornara Andrije (NT, b. 876, br. 612, 25.8.1485.); mornar Matej Ulcinjanin jedan je od svjedoka u oporuci Šimuna Blanka iz Šibenika (NT, b. 960, br. 680, 20.5.1496.); njegov bivši sugrađanin Juraj Nigro potpisan je u oporuci Julijana Radoslavova iz Modruša (NT, b. 752, br. 1, 3.7.1517.), a Luka iz Lješa svjedok je iskaza Anastazije iz Zadra (NT, b. 878, br. 26, 17.5.1503.).

⁸⁶ ASV, NT, b. 44, br. 279, 2.3.1528.

⁸⁷ ASV, NT, b. 968, br. 504, 2.10.1505.

⁸⁸ ASV, NT, b. 727, br. 93, 6.10.1479.

⁸⁹ ASV, NT, b. 870, br. 173, 4.11.1482.

⁹⁰ Lena Albanensis habitatrix in domo Paolo Contareno: Commissarii ... Federico Contareno e Helisabeta eius uxore. Residuum dimitto Federico et Paolo Contareno (ASV, NT, b. 826, br. 11, 10.9.1413.);

U prethodnim navodima konkretno su – u svrhu izravne ilustracije i posvjedočenja – navedeni brojni primjeri o obiteljskom i društvenom svakodneviju albanskih useljenika u Mlecima. Izvori rječito kazuju kako je riječ o društveno aktivnoj zajednici koja je bila u doticaju sa svim slojevima mletačkoga žiteljstva. Iako podaci vrve dokazima o njihovim sunarodnjačkim vezama (obiteljskim i prijateljskim), činjenica jest da je očita i njihova učestala komunikacija s domaćim žiteljstvom. Slična obilježja opažamo i pri raščlambi društvenoga svakodnevlja hrvatskih useljenika u Mlecima te se po tim značajkama obje useljeničke skupine mogu ubrojiti u društvenom aktivnošću prilagodljive zajednice kojima promjena mjesta boravka nije značila kulturni šok, nego su u novoj sredini – daleko od ratnih nedaća i ugroženosti – nastavljali ili počinjali život koristan i plodonosan za cijelu društvenu zajednicu.

Duboko odani katoličkoj vjeri: vjerski život i religioznost albanskih useljenika

Albanski useljenici u Mlecima pretežno su bili katolici, snažno povezani s Crkvom, crkvenim ustanovama i duhovnim osobama. Njihove su oporuke, nalik na druge oporuke vjernika nastanjenih u gradu na lagunama, prepune konkretnih podataka o njihovom odnosu s brojnim tamošnjim crkvama, samostanima, bratovštinama, hospitalima, ali i svećenicima i redovnicima. Iščitavanje i raščlamba te skupine oporučnih iskaza važan su izvor za proučavanje vjerskoga svakodnevlja, religioznosti i povezanosti albanskih useljenika s mletačkim crkvenim ustanovama, ali i dodatno svjedočanstvo o njihovim običajima, navikama, materijalnoj kulturi, gospodarskim mogućnostima i društvenom statusu.

Jedan od prvih podataka o povezanosti Albanaca s mletačkim vjerskim ustanovama odnosi se na odabir posljednjeg počivališta. Mjesto pokopa albanskih useljenika ponajprije se nalazi u župama odnosno predjelima njihova stanovanja te se kao njihova posljednja počivališta najčešće bilježe grobnice u crkvama predjela Castello (prednjače grobnice u crkvama S. Maria Formosa i S. Francesco della Vigna)⁹¹

Agnesina uxor Luce de Scutaro: Commissario sia padrone meo Bernardino Fontana (NT, b. 999, br. 31, 22.10.1506.); Luca de Scutari: Commissario e herede residuario sia Jacobo Barbarigo (NT, b. 455, br. 137, 10.3.1523.); Maria consorte Hierolimo Scutari: Commissario sia Vincenzo Malipero. Residuum lasso commissario Vincenzo Malipero e suoi fioli Sebastiano e Lorenzo (NT, b. 1211, br. 802, 14.11.1550.); Catarina relictata Antonio Scutarin (Chioggia): Commissarii ... Iseppo Lucanini e Carlo Nordio (NT, b. 1362, br. 10, 9.9.1665.); Giustina relictata Zuanne Scutarin (Chioggia): Commissario sia Domenico Vianello condam Battista (NT, b. 1378, reg. III, br. 134, 2.10.1713.).

⁹¹ Bona relictata Iohannis de Scutaro et uxor Damiani de Dulcigno: Sepelire ad S. Maria Formosa (ASV, NT, b. 877, br. 789, 13.8.1493.); Johannes de Scutari: ... sepelire a S. Maria Formosa (NT, b. 959, br. 354, 24.11.1505.); Dominicus de Scutaro: Sepelire in campo santo ecclesie S. Francesco della Vigna (NT, b. 958, br. 222, 10.1.1503.); Monica fia condam Iohannis Cuzzi de Scutaro ... sepelire in S. Francesco Vigna (NT, b. 127, br. 706, 12.11.1538.); Bona uxor Marini de Scutaro: ... sepelire ad S. Trinitatis (NT, b. 71, br. 75, 30.3.1481.); Petrus de Scutari: Sepelire ad S. Antonio (NT, b. 530, br. 59, 11.6.1482.).

i S. Marco (prednjači crkva S. Stefano).⁹² Kada je riječ o drugim dijelovima grada, grobnice ovih useljenika bilježimo nešto učestalije u predjelima Dorsoduro i Cannaregio⁹³ te – u primjeru Albanaca koji su živjeli na otoku Chioggia – u tamošnjim crkvama (osobito u franjevačkoj crkvi).⁹⁴

Posvjedočenja o grobnicama albanskih useljenika sačuvana su (ili su nekoć postojala te su zabilježena) u nadgrobnim natpisima nekih mletačkih crkava. Tako se u klausturu crkve S. Francesco della Vigna i danas može razaznati nadgrobna ploča obitelji Donati (braća Josip i Krsto) iz Skadra (*Scutarini*), podignuta 1598. godine.⁹⁵ U crkvi S. Francesco di Paula zabilježen je (1605.) još jedan natpis koji podsjeća na albanske useljenike, točnije na mornara Dominika Markova.⁹⁶

Određivanje mjesta pokopa u uskoj je vezi s pojašnjenjem drugih sastavnica koje čine pogrebne običaje. Stoga u oporukama Albanaca, jednako kao i u primjeru svakog onodobnog katoličkog žitelja grada na lagunama, bilježimo odredbe o služenju misa zadušnica u spomen na pokojnika i njegove pretke. Takve se mise najčešće slave u crkvama u kojima se nalazi posljednje počivalište oporučitelja, ali i u crkvama s kojima je useljenik tijekom života bio snažnije povezan. Kako je to običaj, oporučitelji *per elemosina* za služenje misa ostavljaju dio svoje imovine (u skladu sa svojim mogućnostima i željama), a u nizu se primjera izrijeком bilježi i ime svećenika kojemu se povjerava obavljanje službe Božje.⁹⁷ U pojedinosti pri obredu pokopa ubrajaju se

⁹² Adriana uxor Dominici de Dulcigno: Sepelire ad S. Stefano (ASV, NT, b. 924, br. 5, 17.10.1469.); Luca de Scutari: Sepelire ad S. Stefanum (NT, b. 377, br. 137, 21.9.1485.); Stana uxor Petri de Drivasto: Sepelire in ecclesia S. Luce (NT, b. 825, br. 234, 22.3.1485.); Teodora Duchagina: ... sepelire in mea archa et capella nella chiesa S. Moisè (NT, b. 127, br. 822, 22.10.1526.).

⁹³ Agnes relicta Flori de Scutari: Sepelire in archis scole SS. Apostoli (ASV, NT, b. 877, br. 747, 22.4.1501.); Vietor condam Georgii de Albania: Sepelire apud SS. Apostolos (NT, b. 508, br. 232, 19.5.1480.); Laurentius de Scutaro: Sepelire in archis S. Barnabe (NT, b. 718, br. 133, 21.7.1483.); Damianus condam Francesco de Drivasto: Sepelire in archa scole S. Pantaleonis (NT, b. 542, br. 166, 22.6.1507.); Andreas condam Jacobi Albanese: Sepelire in S. Nicolò subtus porticum ecclesie apud ossa matris mee (NT, b. 189, br. 29, 1.9.1527.).

⁹⁴ Maria Nacchiari consorte Antonio di Scutari: Tumulari volo in ecclesia S. Francisci de Clugia (ASV, NT, b. 1348, reg. I, br. 17, 18.1.1507.); Elisabeta condam Andree de Scutari: Cadaver meo voglio esser sepolto nella chiesa de S. Francesco fuori della città nella sepoltura Beltrami (NT, b. 1295, reg. III, br. 199, 14.4.1685.); Angela consorte di Vincenzo Scutari: In primis volo sepelire in cimiterio S. Crucis de Clodia (NT, b. 1353, reg. I, br. 58, 24.4.1530.).

⁹⁵ Natpis na nadgrobnoj ploči: IOSEPH[II] ET CHRISTOPHORI / Q[UON]D[AM] IO[HANN]IS DONATI SCVTARENO / HAEREDVM [S]VCCESOR[VM]Q[VE] / SVOR[VM] / M D L XXXVIII / DIE XXVIII IVNII ([Grobница]. Usporedi i: Silvano Onda, *La chiesa di San Francesco della Vigna: guida artistica*, Venezia 2003., str. 133).

⁹⁶ QVI MARE TOT LVSTRIS LVSTRAMI / NAVTA PERICVLIS / ALBANENSIS EGO MARCI OLIM NATVS / ET HERAES / DOMINICVS / CAELI AD PORTVM MARIS / AVSPICI STELLA / CVM OMNIBVS VSQVE MEIS HVC / IAM CORPORE TENDO /. AN. DOM. MDCV. Prema: Cicogna, *Corpus delle iscrizioni*, sv. 1, br. 25, str. 412.

⁹⁷ Nicolò Scutari de Clodia: Item voglio esser annotato nelle vesperi de morti nel capitolo del duomo di Clodia et che detti miei commissarij faccino celebrar le messe de S. Gregorio per l'anima mia (ASV, NT, b. 1319, reg. III, br. 181, 6.5.1562.); Maria consorte Hierolimo Scutari: ... messe 20 in S. Francesco della

i odredbe o odjeći (habitu) pokojnika, te imenovanje pratnje na njegovu posljednjem ispraćaju.⁹⁸ Slijede oporučne odredbe koje se odnose na upućivanje jedne ili više oporučitelju bliskih osoba na hodočašće za oprost grijeha i spas pokojnikove duše (tzv. zamjenska hodočašća), a vrijedno je napomenuti da se osim tradicionalnih svećišta u samim Mlecima (S. Lorenzo, S. Pietro di Castello, S. Croce i S. Trinità), u oporukama albanskih useljenika često susreću i druga glasovita talijanska hodočasnička središta (Asiz, Rim, Loreto).⁹⁹

Legati albanskih useljenika upućeni mletačkim crkvama i samostanima dijelom su namijenjeni kao nadoknada za troškove pogreba (*pro sepultura*), služenje misa zadušnica (*pro messe*) ili kao milodar za obavljanje pogrebnih obreda i sudjelovanje tamošnjega svećenstva u posljednjem ispraćaju. Brojni se legati darivaju bez pojašnjenja obveza crkvene ustanove prema oporučitelju. S obzirom na vrste legata, pretežito se daju novci čiji je iznos u skladu sa socijalnim statusom i imovnim mogućnostima useljenika. U oporukama albanskih useljenika novčani legati najčešće ne prelaze dvadeset dukata, a vrijedno je konkretnim primjerima spomenuti da se katkada dio novca izričito namijenjuje za izradbu crkvenog ruha ili kaleža te za gradnju i popravak crkve (*per fabrica*). Tako, primjerice, useljenica Bona, supruga ulcinjskog useljenika Damjana (topnik), određuje za mjesto svoga posljednjega počivališta crkvu S. Maria Formosa (u kojoj župi i živi) te *per fabricam ipse ecclesie* dariva tri dukata. Ista se crkva spominje i u oporučnom iskazu Helene Bogočić iz Drivasta (također stanovnice župe S. Maria Formosa) koja sav ostatak svojih neraspodijeljenih dobara (*residuum meum*) daruje *pro fabricare in S. Maria Formosa unum altarem super quo celebrantur quotidie misse pro anima mea*.¹⁰⁰ Skadranin Petar ostavlja osam dukata za izradbu kaleža koji će se darovati njegovoj župnoj crkvi S. Giovanni Nuovo; trgovac-

Vigna e messe 20 in S. Anzolo (NT, b. 1211, br. 802, 14.11.1550.); Teodora Duchagina: Celebrare messe 10 nel giorno del mio obito per ducati tre (NT, b. 127, br. 822, 22.10.1527.); Stana filia condam Petri Georgio de Scutaro: ... ducati 12 all'anno per una mansionaria per celebrar messe grande e piccole (NT, b. 849, br. 159, 6.9.1504.); Marin da Scutari: ... celebrare messe nella chiesa di S. Maria jubenigo per prete Michael per ducati tre (NT, b. 911, br. 544, 17.3.1457.); Isabetta uxor Piero de Scutaro: Dimitto ducato uno plebano S. Vitale per messe (NT, b. 825, br. 101, 7.10.1478.); Clara de Albania: Messe S. Marie e S. Gregorii per prete Nicolao Pini cui dimitto ducati 5 per elemosina. Item messe per prete Andrea Georgii in S. Moysi cui dimitto ducati 5 (NT, b. 826, br. 10, 10.11.1463.).

⁹⁸ Stana condam Petri Georgii de Scutaro: Sepelire in monasterio Madonna dei Carmini de Venetia in habito pizzochare S. Maria dei Carmini accompagnata per dicte suore e lasso ducato uno per habito mio (ASV, NT, b. 849, br. 159, 6.9.1504.); Andreas condam Jacobi Albanese: Sepelire in S. Nicolò subtus porticum ecclesie apud ossam matris mee ... accompagnato dalla Scuola SS. Corporis Christi mee contrade e Scuola S. Iohannis Evangeliste (NT, b. 189, br. 29, 1.9.1527.); Giustina relictta Zuanne Scutari (Chioggia): Lasso che il mio corpo sia sepolto nella chiesa cattedrale del Duomo accompagnato dal reverendo capitolo de signori canonici della cattedrale (NT, b. 1378, reg. III, br. 134, 2.10.1713.).

⁹⁹ Radus condam Iohannis de Scutaro: ... mittere Asisum et Romam (ASV, NT, b. 764, br. 235, 11.6.1499.); Dominicus condam Pauli de Drivasto: ... mittere ad Loreto (NT, b. 875, br. 284, 21.4.1501.); Elisabeta condam Andree de Scutari: Voglio che sia mandata a Asisi e Roma una persona devota per tuor indulgenza per l'anima mia (NT, b. 1295, reg. III, br. 199, 14.4.1685.).

¹⁰⁰ ASV, NT, b. 877, br. 789, 13.8.1493.; NT, b. 875, br. 313, 17.7.1478.

sitničar Juraj Skadranin određuje da se za crkvu S. Fantin načini *un calix* u vrijednosti od 12 do 13 dukata, a Agata iz Raba, supruga skadarskog useljenika Daniela, ostavlja crkvi S. Trinità *unam investituram de sarzi de Flandria pro fiendo duo palia altaria cioè ad altari S. Anastasii e s. Mathei*.¹⁰¹

* * *

Mletačke bratovštine (*Scuole*) zabilježene su u oporukama albanskih useljenika vrlo često. Ponajprije je riječ o bratovštinama smještenima u predjelu i župi oporučiteljeva mjesta stanovanja (tzv. župske bratovštine), a pripadnici albanske zajednice često su bili i njihovi aktivni članovi. Mletačkim se bratovštinama – prema stupnju uključenosti oporučitelja u njihov rad i aktivnost – dariva dio useljenikove pokretne imovine ili manja svota.¹⁰²

Useljenici zavičajem sa šireg područja Mletačke Albanije bili su, kako je to navedeno u prethodnom dijelu rada, učestalo povezani s useljenicima zavičajem iz hrvatskoga dijela istočnojadranske obale. Otuda i činjenica da se u oporukama *Albanesa* katkada bilježi i spomen hrvatske bratovštine Sv. Jurja i Tripuna. Kako je članstvo u toj bratovštini bilo isključivo u odnosu na albansku bratovštinu (iseljenik nije mogao biti član i jedne i druge bratimске udruge), useljenici *de Albania* koji su na bilo koji način bili povezani sa *Scuola degli Schiavoni* očito su se svojim identitetom više priklanjali hrvatskoj useljeničkoj skupini. Takav primjer bilježimo u iskazu posljednje volje ulcinjskoga useljenika Andrije Charuzzija koji *Scole S. Georgii* ostavlja osam dukata te dodatnih četiri dukata za njezine “siromašne bratime”.¹⁰³ Konkretnim iskazima u svezi s bratovštinom Sv. Jurja i Tripuna bitno je sadržajnija oporuka imućnog Ulcinjanina Nikole della Torre. Nikola spominje svoje vlasništvo nad iznimno i većini useljenika nedostižnom svotom od 1250 dukata koji su u pohrani. Polovicu te svote (625 dukata), kao i svih prihoda koji se od njezina ulaganja namaknu, dariva *alla Scuola di Schiavoni situata qui in Venezia a San Zuanne di Furlani*. Vodstvo (*bancalia, bancha*) bratovštine obvezno je, zauzvrat, odabrati jednoga svećenika (*mansionario*) koji će za spas oporučiteljeve duše u idućih dvadeset godina redovito služiti mise zadušnice te svake godine dobivati po 25 dukata. Ostatak navedene svote od 1250 dukata, kao i njezinih prihoda, Ulcinjanin također namjenjuje hrvatskoj nacionalnoj udruzi. Novac će se, prema njegovoj želji, utrošiti za podmirivanje miraza siromaš-

¹⁰¹ ASV, NT, b. 530, br. 59, 11.6.1482.; NT, b. 131, br. 272, 5.11.1520.; NT, b. 71, br. 17, 11.3.1498.

¹⁰² Andreas Charuzzi de Dulcigno: Item *Scole S. Fantini* ducati 4. Item *Scole S. Marie Maggioris* ducati 4. Item *Scole S. Laurentii* ducati 2. Item *Scole Corporis Christi* ducati 3 (ASV, NT, b. 1084, br. 27, 17.9.1507.); Angela relictica Nicola Scutari (Chioggia): Lasso alla *Scuola del Santissimo Corpo di Christo* ogni anno in perpetuo sii dato soldi 15. Lasso alla *Scula di disciplinati* di questa città soldi 20 ogni anno in perpetuo (NT, b. 1319, reg. III, br. 191, 18.11.1562.); Catarina moier Fantini Albanesi: Lasso a *Scola S. Michiel* un ducato e un ducato alla *Scola della Trinità*. Lasso alla *Scola de Zotti* un ducato (NT, b. 675, br. 169, 14.2.1573.).

¹⁰³ ASV, NT, b. 1084, br. 27, 17.9.1507. Usporedi i: Čoralić, Iz prošlosti istočnoga Jadrana – tragom iseljenika iz grada Ulcinja u Mlecima, str. 51.

njih djevojaka *più propinque del mio sangue* (po pet dukata svakoj djevojci), a ostatak svote će se potrošiti – prema potrebama i volji predstavnika bratovštine – za preostale potrebe *Scuola dei Schiavoni*. Bratovštini hrvatskih useljenika Ulcinjanin dariva, naposljetku, i 12 voštanica, svaka po dvije lire, koje će se utrošiti za njegov posljednji ispraćaj.¹⁰⁴ Nekoliko se albanskih useljenika, ponajprije iz Skadra, bilježi u aktivnom članstvu bratovštine Sv. Jurja i Tripuna. Tako se, prema podacima iz knjiga s godišnjih skupština udruge kao članovi (ali ne i obnašatelji nekih dužnosti u upravnim tijelima bratovštine) bilježe Saba Andrijin (1661.-1670.) i Petar pokojnog Matije iz Skadra (1700.), dok je *Vicenza Scutarina*, koja je kao prethodni zavičaj navela Kotor, zabilježena kao *consorella* od 1668. do 1671. godine.¹⁰⁵

Posebno važnu sastavnicu u vjerskom i društvenom svakodnevlju albanskih useljenika imala je njihova nacionalna bratovština. Osnovana je 1442. godine u župi S. Severo u istočnom gradskom predjelu Castello, *Scuola degli Albanesi* (posvećena isprva Gospi od Dobrog Savjeta / *Madonna del Buon Consiglio*, zvana i *Nostra Signora di Scutari* te Sv. Galu) preselila je, odlukom mletačkog Vijeća desetorice, već 1447. godine sjedište svojega djelovanja u župu S. Maurizio u elitnom gradskom predjelu S. Marco. U crkvi S. Maurizio albanski su useljenici, mahom prognanici i izbjeglice pred osmanlijskim nadiranjima, imali pravo na okupljanje, držanje bogoslužja i pokapanje svojih članova, a zbog naglog povećanja broja članstva (koncem 15. stoljeća), mletačka im crkvena vlast dodjeljuje i pravo na uporabu grobnica u uglednoj dominikanskoj bazilici SS. Giovanni e Paolo (uz oltar S. Orsole).¹⁰⁶ Godine 1497., odnosno u doba najvećeg albanskog imigracijskog priljeva u Mletke, albanska bratovština podiže vlastito sjedište, zgradu za bratimsko okupljanje neposredno uz Campo S. Maurizio, smještenu u obližnjoj *Calle di Piovan*. Reljefni prikaz na pročelju zdanja (dovršen 1532. godine), i danas dobro vidljiv i čitljiv, nepobitno potvrđuje značenje grada Skadra u mletačkoj prekojadranskoj politici, ali i značenje skadarskih useljenika u povijesti albanske useljeničke zajednice u Mlecima. Na vrhu reljefne izvedbe nalazi se prikaz lava Sv. Marka (*Leone di San Marco*) – simbola mletačke dominacije nad Albanijom. Uz njega su grbovi obitelji Loredan i Lezze – svjedočanstvo najtežih i najpogubnijih opsada Skadra (1474. i 1478.-1479. godine) te natpis koji priziva doba uspješne obrane grada (iz 1474. godine). Ispod natpisa su u tri odvojena reljefa prikazani, u stilu lombardske kiparske škole, sveci-zaštitnici bratovštine: Blažena Djevojka Marija, Sv. Gal i Sv. Mauricije (svetac koji postaje zaštitnik albanske udruge

¹⁰⁴ ASD, Catastico, str. 68'-70, 19.7.1541. Usporedi i: Čoralić, Iz prošlosti istočnoga Jadrana – tragom iseljenika iz grada Ulcinja u Mlecima, str. 50-51.

¹⁰⁵ ASD, *Capitolar grande Veneranda Scuola di SS. Giorgio e Trifone della Nation Dalmata* (dalje: Capitolar), podaci uz navedene godine. Usporedi i: Čoralić, Mletački podanici i osmanlijski prognanici, str. 87.

¹⁰⁶ U crkvi SS. Giovanni e Paolo nalazilo se više grobnica albanske bratovštine. Na crkvenom groblju zabilježen je natpis: QUESTA SEPULTURA SI È DELLA SCHOLA DE / LA NATION DI ALBANESI MCCCCLXXXI. U kapeli S. Orsole nalazio se natpis: SEPVLTVRA SCHOLAE SANCTAE MARIAE / SANTI GALLI NATIONIS ALBANIE / SIMV I. ORTE IN SANCTO MAVRITIO. MCCCCLXXXI. Usporedi: Cicogna, *Corpus delle iscrizioni*, sv. 1, br. 315 i 316, str. 681.

njezinim preseljenjem u crkvu S. Maurizio). Naposljetku, na arhitravu zdanja nazire se natpis: *SCOLA S.TA MARIA SAN GALLO DI ALBANESI*. Bratovština Albanaca, najbrojnija i gospodarski najmoćnija upravo u najteže doba za opstojnost albanskoga katoličkoga žiteljstva predosmanlijskog razdoblja (1504.-1508.), svoje će sjedište ukrašiti i djelima koja se pripisuju radionici slavnoga mletačkoga slikara Vittorea Carpaccia s prizorima iz života Blažene Djevice Marije (Rođenje Djevice Marije, Prikazanje Djevice Marije u hramu, Vjenčanje Djevice Marije, Navještenje, Pohođenje i Smrt Bogorodice – slike su danas razasute diljem brojnih muzeja i galerija)¹⁰⁷ utvrđujući time za budućnost svoje zapaženo mjesto među ostalim nemletačkim useljeničkim narodnosnim skupinama.¹⁰⁸

Scuola S. Maurizio odnosno *Scuola dei Albanesi* učestalo se bilježi u oporukama useljenika zavičajem s područja Mletačke Albanije (ponajprije onih koji su etnički identitet najviše vezali za albansku zajednicu), ali i iz drugih, hrvatskih krajeva na istočnojadranskom uzorju. Grobnice bratovštine, smještene u crkvi S. Maurizio i u bazilici dominikanskih redovnika nerijetko su i mjesta posljednjega počivališta ovih useljenika. Tako, primjerice, skadarski useljenik Martin iskazuje želju da njegovi zemni ostaci počivaju *nelle arche della Scola delli Albanesi* te bratovštini svojih sunarodnjaka dariva dva dukata.¹⁰⁹ Sličnu želju izriče i Menega pokojnog Stjepana Albanca koja određuje da njezina grobnica bude *in monumentis Scola Albanensium apud S. Mauritium* te bratovštini ostavlja jedan dukat.¹¹⁰ U nekoliko primjera bilježimo odredbu o pokopu albanskih useljenika u crkvi S. Maurizio, ali izrijekom nije

¹⁰⁷ Skadar je uprizoren i na slici Vittorea Carpaccia "Gloria di Sant'Orsola" iz ciklusa slikarskih uradaka posvećenoj istoj svetici (1491.), rađenog za mletačku bratovštinu S. Orsola sa sjedištem u bazilici SS. Giovanni e Paolo (danas se slike nalaze u mletačkoj Accademia delle Belle Arti). Detalj sa slike prikazuje kršćanske djevojke i nevjernike (koji personificiraju Osmanlije) te u pozadini obris utvrde Skadra i Skadarsko jezero – prizor nalikuje na stoljeće kasnije nastali Rosacciiov prikaz Skadra iz knjige *Viaggio da Venetia a Constantinopoli* (Venezia 1598.). Na slikama su grbovi obitelji Loredan, posebno zaslužne za grad Skadar (Gentilli, *Le storie di Carpaccio*, str. 46). Opsadu Skadra uprizorio je i mletački majstor kista Paolo Veronese (oko 1585.) na golemom slikarskom platnu za dvoranu Velikoga vijeća (*Salla del Maggior Consiglio*) Duždeve palače. Slika se nalazi među djelima koja prikazuju najveće mletačke pomorske i kopnene bitke. Usporedi: Guido Pavone – Remigio Marini, *L'opera completa del Veronese*, Milano 1968., str. 128. Usporedi i: Čoralić, *Mletački podanici i osmanlijski prognanici*, str. 61-62.

¹⁰⁸ Statut odnosno Mariegola albanske bratovštine sačuvana je u prijepisu iz 1750. godine, pohranjenom u Državnom arhivu u Mlecima i u Biblioteca Nazionale Marciana. Bratovština je vrhunac svojega razvoja postigla u drugoj polovici 15. i tijekom 16. stoljeća. U kasnijim stoljećima, usporedo s opadanjem albanskih iseljavanja u Mletke, opadao je i broj članova te u svezi s time i moć bratovštine. Godine 1780. albanska se udruga spojila s bratovštinom mletačkih pekara (*Scuola dei Pistori*), a obje su konačno ukinute u razdoblju francuske uprave Mlecima (1808. godine). O *Scuola degli Albanesi* usporedi: Tassini, *Curiosità veneziane*, str. 10-11; Lorenzetti, *Venezia e il suo estuario*, str. 522; Perocco – Salvadori, *La civiltà di Venezia*, sv. 2, str. 788-789; Pignatti, *Le Scuole di Venezia*, str. 89-96; Gramigna – Perissa, *Scuole di arti mestieri*, str. 52-54; Imhaus, *Le minoranze orientali*, str. 281-283, 309-310; Gentilli, *Le storie di Carpaccio*, str. 31-38, 46, 156-159; Ortalli, "Per salute delle anime e delli corpi", str. 14, 30, 75, 77, 107-110, 160, 175-176; Čoralić, *Mletački podanici i osmanlijski prognanici*, str. 62-63.

¹⁰⁹ ASV, NT, b. 911, br. 544, 17.3.1457.

¹¹⁰ ASV, NT, b. 873, br. 128, 16.7.1511.

navedena grobnica njihove bratovštine.¹¹¹ Grobnice albanske bratovštine nalazile su se, kako je prethodno rečeno, i u bazilici SS. Giovanni e Paolo. Stoga dio oporučitelja za mjesto svojeg ukupa odabire to grobište. Tako je, primjerice, u oporučnom spisu Katarine iz Skadra navedeno kako njezino tijelo treba počivati *in SS. Iohannem et Paulum in archis Scola S. Ursule*, a u oporuci Jurja *de Cha Albanese*, zvanog Cimera, iskazana je želja za pokopom *nella nostra Scola de S. Gallo della Nazion di Albanesi posta nel convento di San Zuanne Polo* (bratovštini ujedno daruje jedan dukat).¹¹² Bratovštini se ostavljaju – bez obzira na mjesto pokopa – i manje svote. Petar Ivanov iz Ulcinja dariva *Scuola Albanesi ducatum unum*, a Skadranin Rade Ivanov (koji crkvu S. Maurizio odabire i za mjesto svoga ukopa) bratovštini namijenjuje tri dukata.¹¹³ Spomenuti ulcinjski useljenik Andrija Charuzzi – darovatelj hrvatske bratovštine – u svojem se oporučnom spisu prisjeća i albanske bratimske udruge S. Maurizio te joj ostavlja iznos identičan onome koji je udijelio bratovštini Sv. Jurja i Tripuna (osam dukata te dodatnih četiri dukata za siromašne članove bratovštine).¹¹⁴ Naposljetku, darivanje bratovštine albanskih useljenika zabilježeno je i u oporuci Skadranina Luke Pavlova, koji *Scola di S. Maurizio* ostavlja deset dukata.¹¹⁵

Bratovština S. Maurizio zabilježena je i u oporukama useljenika iz drugih dijelova istočnojadranske obale, ponajprije onih zavičajem sa šireg područja Mletačke Albanije, ali za koje ne možemo s punom sigurnošću utvrditi da su pripadali albanskom etničkom korpusu. Tako Bona, udovica Baranina Dominika, ostavlja *alla Scuola dei Albanesi* 12 dukata; Ivan Grando iz Bara dariva joj neke svoje odjevne predmete, a Lena, supruga Nikole iz Grblja, neveliku svotu u iznosu od dva dukata.¹¹⁶ Mornar Lazar iz Zete za svoje posljednje počivalište odabire upravo grobnicu bratovštine S. Maurizio, dočim Katarina Bučić (neiskazanog pobližeg podrijetla) želi da u pratnji njezinih posmrtnih ostataka (koji će biti ukopani u grobnicama hrvatske bratovštine Sv. Jurja i Tripuna) sudjeluju – uz brojne mletačke bratovštine – i članovi *Scuole S. Maurizio*.¹¹⁷ Naposljetku, vrijedno je spomenuti da se albanska bratovština obdaruje i u oporučnom iskazu jednog dalmatinskog useljenika. Riječ je o Tomi Martinovu iz Šibenika koji joj bratimskoj udruzi namijenjuje pet dukata.¹¹⁸

¹¹¹ Takve primjere bilježimo u oporukama Scaine, udovice Damjana iz Skadra, Jurja Skadranina i Marije Albanese de Scutari, udovice barskoga useljenika Andrije. U potonjoj je oporuci izrijeком navedeno kako je u istoj crkvi sahranjen i njezin pokojni suprug (ASV, NT, b. 825, br. 237, 25.1.1485.; NT, b. 131, br. 272, 5.11.1520.; NT, b. 886, br. 251, 6.5.1541.).

¹¹² ASV, NT, b. 66, br. 99, 14.6.1508.; NT, b. 929, br. 267, 17.8.1546.

¹¹³ ASV, NT, b. 870, br. 94, 17.5.1456.; NT, b. 1184, br. 525, 18.5.1516.

¹¹⁴ ASV, NT, b. 1084, br. 27, 17.9.1507. Usporedi i: Čoralić, Iz prošlosti istočnoga Jadrana – tragom iseljenika iz grada Ulcinja u Mlecima, str. 51.

¹¹⁵ ASV, NT, b. 377, br. 137, 21.9.1485.

¹¹⁶ ASV, NT, b. 377, br. 28, 16.7.1475.; NT, b. 202, br. 175, 15.9.1508.; NT, b. 408, br. 103, 9.9.1518.

¹¹⁷ ASV, NT, b. 752, br. 124, 31.1.1509.; NT, b. 95, br. 109, 10.5.1552.

¹¹⁸ ASV, NT, b. 877, br. 101, 28.12.1481.

Povezanost useljenika iz Mletačke Albanije, osobito iz područja od Ulcinja do Drača, s hrvatskom i albanskom bratovštinom u gradu na lagunama posvjedočuje nam o kompleksnosti njihova etničkog identiteta, ali i o tome da su ovi useljenici – bez obzira jesu li pripadali albanskom ili slavenskom (hrvatskom, crnogorskom) etničkom korpusu, izražavali potrebu za uzajamnošću i međusobnom komunikacijom. Njihov je glavni nazivnik bio državno-političko područje iz kojega su dolazili (Mletačka Albanija), čak i u stoljećima kada je to područje odavno pripalo Osmanlijama. Na taj način, poštujući složenosti i razlike među ovom skupinom useljenika, potrebno je promišljati i njihov onodobni etnički i (ili) domovinski identitet.

* * *

Duhovne osobe (svećenici, redovnici) imale su posebnu ulogu u svim oblicima vjerskog života onovremenih stanovnika prijestolnice Serenissime. Veze s lokalnim klerom i redovništvom održavale su se kako tijekom svečanijih iskazivanja religioznosti (obredi krštenja, vjenčanja, pokopa, sudjelovanje u procesijama, svečanim blagdanskim svetkovinama i sl.), tako i u sklopu svakodnevnog vjerskog života (nazočnost uobičajenom bogoslužju). U oporukama mletačkih žitelja, jednako kao i pripadnika albanske useljeničke skupine, vrlo se često spominju obnašatelji pojedinih vjerskih službi u tamošnjim crkvama i samostanima. Duhovne osobe spominju se katkada – poglavito ako oporučitelj nema bližih članova obitelji – kao izvršitelji njegove posljednje volje, kao svjedoci (brojni primjeri) pri potpisivanju oporuke te kao obdarenici dijelom opručiteljeve imovine. U nizu primjera koji su sadržani u oporukama (u kojima se bilježe i mnogi domaći duhovnici, obnašatelji crkvenih službi diljem mletačkih crkava i samostana), posebnu pozornost zavrjeđuju podaci o povezanosti Albanaca s duhovnim osobama zavičajem s istočnojadranske obale, osobito s onima iz njihova zavičaja. Potonji su, nerijetko, i u bliskoj rodbinskoj vezi s oporučiteljem. Tako se, kao izvršitelj oporuke višestruko spomenutog Ulcinjanina Nikole *della Torre*, bilježi uz nećaka Lulu i Alvisia iz Paštovića, oporučiteljev rođak (*parente*) Polo Lovo, svećenik u crkvi S. Vitale u predjelu S. Marco.¹¹⁹ Osoba kojoj se povjerava provođenje legata iz oporuke trgovca Rade Ivanova iz Skadra je njegov nećak *prete Francesco Nigro sacrista S. Marci*, dočim je glavni nasljednik imetka mornara Petra Ulcinjanina, zvanoga Bozalko, njegov sin – *reverendo prete* Ivan.¹²⁰ U oporuci Menege, urodice Lovre iz Drivasta, zabilježena je njezina nećakinja s. Eufemija, redovnica samostana S. Eufemia na otoku Giudecca, a legatom joj se ostavljaju neki odjevni predmeti oporučiteljice (*quattro camise e la pelizza bona*).¹²¹ Orsa, kći Katarine i Fantina *Albanese*, redovnica je samostana S. Anna u mletačkom predjelu Castello.

¹¹⁹ ASD, Catastico, str. 68'-70, 19.7.1541.

¹²⁰ ASV, NT, b. 1101, br. 252, 6.8.1529.; NT, b. 786, br. 166, 4.12.1525.

¹²¹ ASV, NT, b. 742, br. 17, 17.12.1513.

Njoj se oporučnom željom majke Katarine namijenjuje nemalih 150 dukata.¹²² Pavao pokojnoga Luke iz Zete, definiran kao *Albanese*, zanimanjem službenik pri uredu za naplatu carina na vino, može se ubrojiti među najbogatije useljenike iz ovoga kraja u gradu na lagunama. Pavlova je oporučna želja pokop u crkvi samostana Madonna delle Grazie u Mestrama, predstojnica (*badessa*) kojega je njegova *carissima figlia suor Lucia de Zeta*. Luciji se dariva oporučiteljeva kuća (*la casa grande*) smještena u predjelu Cannaregio (župa S. Cancian), a nakon njezine smrti kuća će pripasti spomenutome samostanu. Također, kći Lucija je i glavna nasljednica svih drugih oporučiteljevih dobara neraspodijeljenih ostalim legatima.¹²³

U oporukama useljenih Albanaca zabilježeni su i duhovnici koji s njima nisu bili u srodstvu. Tako je svećenik Ivan Borisi, odvjetak ugledne barske plemićke obitelji i rektor crkve S. Bartolomeo u Ravenni, izvršitelj oporučnog spisa Marije, supruge mornara Ivana Provola iz Skadra,¹²⁴ a u istoj se funkciji u oporuci Klare, udovice Nikole Skadranina, navodi svećenik Juraj Brodarić iz Zadra, djelatan pri crkvi S. Vitale u Mlecima. Zadarskom duhovniku namijenjuju se tri dukata za služenje misa zadušnica u spomen na oporučiteljicu, te dodatnih tri dukata za mise u spomen na njezinu pokojnu sestru Bonu.¹²⁵ *Presbiter Iohannes Thomasii de Jadra de confinio S. Martini* svjedok je sastavljanju oporuke Ivana Petrova iz Skadra, a *prete Nicolaus de Ragusi de S. Moyse* na isti je način spomenut u spisu Martina iz Skadra.¹²⁶ Naposljetku, u oporuci svećenika Petra Bogiše (*Bogissa*) iz Albanije, župničkog pomoćnika u crkvi S. Moisé, obdaruje se Pavao iz Drivasta, svećenik koji službu obnaša u istoj crkvi (darivaju mu se dva dukata i jedan ogrtač).¹²⁷

U dijelu rada posvećenom zanimanjima albanskih useljenika, spominje se da je u Mlecima bilo mnogo duhovnih osoba zavičajem od Ulcinja do Drača. Neki od njih su zabilježeni i u oporukama useljenika sa šireg područja istočnojadranske obale. Tako je, navedimo neke primjere, svećenik *Coradus* iz Ulcinja, u službi pri crkvi S. Maria Nova, izvršitelj oporuke Marije, supruge Baranina Damjana; drački useljenik i svećenik Juraj Nikolin u istoj se dužnosti bilježi u oporuci Duke, udovice Vlada Bogočića (*Bogocich*) iz Drivasta, a kapelan crkve S. Severo u predjelu Castello – svećenik Nikola Skadranin – osoba je najvećega povjerenja Isabete, supruge mornara Stjepana Kotoranina.¹²⁸

Albanski svećenici često su bili spomenuti i kao svjedoci u oporukama hrvatskih useljenika zavičajem od Požege i Rijeke do Zadra i Šibenika te ih vrijedi poi-

¹²² ASV, NT, b. 675, br. 169, 14.2.1573.

¹²³ ASV, NT, b. 886, br. 303, 11.5.1550.

¹²⁴ ASV, NT, b. 876, br. 484, 8.10.1488. O obitelji Borisi usporedi studiju Sava Markovića, Barski patricijski rod Borisi u prošlosti: Jadran, Evropa, Mediteran, *Povijesni prilozi*, god. 24, br. 28, Zagreb 2005., str. 71-105.

¹²⁵ ASV, NT, b. 875, br. 85, 16.3.1484.

¹²⁶ ASV, NT, b. 71, br. 86, 25.2.1482.; NT, b. 911, br. 544, 17.3.1457.

¹²⁷ ASV, NT, b. 875, br. 142, 13.8.1485.

¹²⁸ ASV, NT, b. 870, br. 316, 8.5.1464.; NT, b. 875, br. 272, 30.5.1480.; NT, b. 875, br. 309, 14.12.1481.

mence navesti: svećenik Andrija Dominikov iz Ulcinja svjedok je u oporuci mjer- nika Nikole iz Zadra; u oporuci Urše - supruge Riječanina Blaža – svjedoči *prete Iohannes de Scutari de S. Vito*; kanonik Skadra *Nicolaus Crema* (vjerojatno iz Cremon- ne) svjedoči oporuci Šibenčanina Mateja Ivanova; u iskazu posljednje volje Jurja iz slavonske Požege je kao svjedok potpisan Svećenik Luka Dominikov iz Skadra; klerik crkve S. Luca Nikola Skadranin svjedok je u oporuci Margarete iz Trogira, a kao prevoditelj s hrvatskog na talijanski jezik (ujedno i svjedok) se u iskazu pos- ljednje volje Margarete Lukačeve (udovice Šibenčanina Luke Jeličića) bilježi se *presbiter Petrus Drivastinus*.¹²⁹

Oporuke albanskih useljenika u Mlecima svjedoče o njihovoj potpunoj ukloplje- nosti u sve temeljne oblike vjerskoga života u svojoj novoj domovini. Pripadajući nedjeljivoj cjelini mletačkih katoličkih vjernika, Albanci se prema svojim oporučnim odredbama i željama nisu ni po čemu bitnome izdvajali. Ipak, za ovo istraživanje posebno su bili zanimljivi navodi o povezanosti s duhovnim osobama zavičajem sa šireg područja istočnojadranske obale, te podaci o uključenosti pripadnika navedene skupine useljenika s njihovom nacionalnom bratovštinom S. Maurizio. Naposljetku, raznovrsnost navoda koji se odnose na mletačke crkve i samostane, bratovštine i hospitale, svjedoče i o gospodarskim mogućnostima useljenih Albanaca, razini ma- terijalne kulture, vjerskim navikama i potrebama te naposljetku, o općim sastavni- cama njihove duhovnosti i religioznosti.

Krađe, razbojstva, oskvrnuća, ubojstva – nepoželjni oblici ponašanja albanskih useljenika u Mlecima

Oporučni spisi analizirani u prethodnom dijelu ovoga istraživanja otkrivaju nam uobičajeno, tipično svakodnevlje albanskih useljenika te oblike njihove inte- gracije i prilagodbe novoj životnoj sredini. Spisi mletačkih magistratura mjerodav- nih za čuvanje reda i mira u gradu daju nam nešto drugačije podatke i otkrivaju lošu, tamniju stranu iz prošlosti manjeg dijela albanske useljeničke skupine u Mle- cima. U nekoliko je primjera riječ o optužbama za krađe i iznošenje krivih iskaza (denuncijacija). Tako je, primjerice, Gerardin iz Drača, *famulus* pri uredu Giustizia Vecchia, uhićen i kažnjen s tri mjeseca zatvora jer je sa zabranjenog mjesta otuđi- vao pijesak (1430.), dočim su Albanci Nikola i Marin 1465. godine ukrali neke dra- gocjenosti iz crkve S. Moisè (njihova nam sudbina nije poznata).¹³⁰ Na zatvorsku kaznu u trajanju od deset mjeseci osuđen je Gašpar, sin Ivana Krstitelja iz Skadra, kapetan u jednom od mletačkih zatvora, a bio je optužen za davanje lažnih denunci-

¹²⁹ ASV, NT, b. 752, br. 49, 11.1.1422.; NT, b. 369, br. 153, 31.8.1423.; NT, b. 876, br. 463, 4.7.1477.; NT, b. 876, br. 362, 6.11.1482.; NT, b. 672, br. 69, 6.6.1483.; NT, b. 777, br. 303, 29.1.1518.

¹³⁰ Imhaus, *Le minoranze orientali*, str. 166, 347.

jacija protiv nekih građana.¹³¹ Nekoliko istražnih procesa posvjedočuje o nasilničkom ponašanju dijela albanskih useljenika. Tako je 1408. godine mornar Nikola Skadranin optužen na nasilje nad ženom i kažnjen s dva mjeseca zatvora i globom od sto lira,¹³² za oskvrnuća niza djevojčica optužen je Ivan Albanac (1410.),¹³³ a 1445. godine sudilo se Petru Albancu da je ozlijedio jednu sluškinju u trgovini začinicima i lijekovima (Petar je pokušao zanijekati navode iz optužbe). Približno u isto vrijeme tri su Albanca optužena za silovanje njemačke useljenice po imenu Barbara – kažnjeni su progonstvom s mletačkoga državnog teritorija.¹³⁴ Godine 1436. bilježimo pokušaj ubojstva Petra Albanca, sluge u radionici nekog mletačkog izrađivača oružja koji je nožem ranio suprugu svojeg poslodavca.¹³⁵ Albanci Trovasio, Andrija Nigro i Marin počinili su 1446. godine ubojstvo te su kažnjeni javnim smaknućem (odsijecanjem glave), a tri godine poslije Juraj Albanac ubio je njemačkog pohoditelja koji je privremenom boravio u gradu na lagunama.¹³⁶ Nisu bili rijetki ni međusobni obračuni unutar pripadnika albanske zajednice. Godine 1396. Andrija *Albanese*, stanovnik župe S. Sofia u Cannaregiu, kockao je sa svojim sunarodnjakom Vaxilijem. Nastala je svađa te je Andrija na svog protivnika u igri nasrnuo *con un tradizionale coltello da pane*; 1398. godine Karlo iz Drača optužen je za ubojstvu dračkog useljenika Jurja (kao svjedok optužbe spominje se drugi Juraj iz Drača), a 1446. godine bilježi se međusobni obračun između Albanaca Petra i brijaća Jurja koji su napali Petrova šogora Jurja iz Lješa.¹³⁷ Naposljetku, u nekoliko su primjera Albanci žrtve nasilja. Godine 1388. sluškinja Magdalena iz Drača bila je izvrgnuta nasilju mletačkog svećenika Nicole Saga, u čijoj je kući obavljala služinske poslove,¹³⁸ a mnogo poslije, 1731. godine, neki je Mlečanin nožem usmrtio Marka Negrija iz Skadra.¹³⁹

Tiskari, humanistički pisci, staklarski umjetnici, mletački uglednici – tragom nekoliko znamentijih albanskih useljenika

Brojčano snažna i društveno aktivna albanska skupina u Mlecima dala je i nekoliko zapaženih pregalaca na polju kulture i umjetnosti, ali i obitelji čiji su odvjetci u državno-političkom životu Mletaka i Mletačke Republike imali zapaženo mjesto. Na taj su način, poput nekih drugih useljeničkih skupina (Grci, Hrvati, Armenci i drugi)

¹³¹ Derosas, *Mortalità e Giustizia a Venezia*, str. 519.

¹³² Valentini, *Acta Albaniae Venetae*, sv. 5, str. 162-163.

¹³³ Imhaus, *Le minoranze orientali*, str. 360.

¹³⁴ Imhaus, *Le minoranze orientali*, str. 359-360.

¹³⁵ Imhaus, *Le minoranze orientali*, str. 359.

¹³⁶ Imhaus, *Le minoranze orientali*, str. 353, 356-357.

¹³⁷ Imhaus, *Le minoranze orientali*, str. 332, 340, 351.

¹³⁸ Imhaus, *Le minoranze orientali*, str. 158.

¹³⁹ ASV, *Esecutori contro la Bestemmia: Notatotio*, b. 76, 13.7.1731.

pridonosili bogatstvu različitosti i kulturnoj prepoznatljivosti grada “koji se nazivao Babilonijom”. O nekima od njih, kao Luki Ulcinjaninu, tiskaru koji se u gradu na lagunama spominje u prvim desetljećima 16. stoljeća, nemamo dodatnih saznanja.¹⁴⁰ Iz Skadra potječe jedan od ogranaka obitelji Bečić (*Bechichi*), čiji je zaslužni odvjetak humanistički pisac Marin (1468.-1525.).¹⁴¹ Studirao je u Bresciji, a koncem 15. stoljeća nekoliko je godina djelovao kao profesor u Dubrovniku. Od 1502. godine spominje se u mletačkoj službi, gdje uspješno obavlja diplomatske misije pri napuljskom i francuskom dvoru. Djelovao je i u Padovi (na tamošnjem je sveučilištu neko vrijeme držao katedru retorike) i Bresciji (16 godina poučavao je humanističke znanosti). Godine 1495. napisao je i posvetio dubrovačkom Senatu djelo *Castigationes ad Apuleium Victorinum et Ciceronis opus de Oratore...* Glavnina njegovih govora je tiskana (*Orationes tres. Prima habita est ad Ser. Venetorum principem Antonium Grimanium. Altera ad Card. Cornelium... Tertia in publ Patavini Gymnasii ... ad Andream Priolum... habita, Romae 1524.; Orationes duae... Prima est gratulatio quam ad Serenissimum Venetorum Principem Andream Grittum ... habuit; altera est funeralis Laudatio quam litteris publicis accitus Venetiis in aede Divi Zachariae de meritis Ioannis Petri Stellae, magni Venetiarum cancelarii, habuit, Venetiis 1529. i dr.*). Vrijedna zbirka njegovih djela pohranjena je u Vatikanskoj knjižnici te u mletačkoj knjižnici Marciana.¹⁴²

Najistaknutija obitelj albanskoga podrijetla koja je djelovala u političkom i društvenom životu Mletaka zasigurno su bili kotorski plemići Zaguri (Zagurovići, zvani i Saraceni), koji se u grad na lagunama doseljavaju oko 1500. godine, a 1563. godine stječu mletačko plemstvo. Iz te je obitelji poteklo dosta časnika u mletačkoj vojnoj službi. Među istaknutijim članovima obitelji izdvajaju se braća Petar I. Antun i Petar II. Marko. Prvi (1733.-1805.) se bavio i pjesništvom i lijepim umjetnostima, a njegov se grob nalazi u crkvi S. Maurizio.¹⁴³ Petar II. Marko (u. 1810.) istaknuo se u crkvenom životu. Godine 1777. imenovan je kandijskim biskupom, a 1783. biskupom Vicenze. Bavio se književnošću i filozofijom. Obitelj Zaguri posjedovala je na Campo S. Maurizio monumentalnu palaču (*Palazzo Corner-Zaguri*), a o njihovu snažnom prisuću u župi koja je posebno važna upravo za albanske useljenike (bratovština S. Maurizio) i danas svjedoče neki toponomastički tragovi (*Calle Zaguri, Fondamenta Corner-Zaguri, Ponte Corner-Zaguri*).¹⁴⁴

¹⁴⁰ Miloš Milošević, *Andrija Paltašić Kotoranin*, Cetinje 1994., str. 9.

¹⁴¹ Marinovi preci također su se istaknuli u diplomatskoj službi. Djed Petar bio je albanski poslanik u Mlecima, a otac Marin je oko trideset godina djelovao kao tajnik Mletačke Republike na otomanskom dvoru (*Hrvatski biografski leksikon* [dalje: HBL], sv. 1, Zagreb 1983., str. 572, redakcijski tekst).

¹⁴² Opširnije vidi: Šime Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna – Zara 1856., str. 25; *Dizionario biografico degli Italiani*, sv. 7, Roma 1965., str. 511-515 (tekst: Cecil H. Clough); Serafin Maria Crijević, *Bibliotheca Ragusina*, sv. 2/3, Zagreb 1977., str. 223-224; HBL, sv. 1, str. 572-573 (redakcijski tekst).

¹⁴³ Po sredini crkve i danas je razvidan natpis: PETRO ZAGURIO / PAT. VEN. / LITTERIS EXCULTO / HVIVS AEDIS ARCHITECTO / CONIVX MOERENS / P. / AN. MDCCCVI.

¹⁴⁴ Eugenio Morando di Custoza, *Libro d'arme di Venezia*, Verona 1879., br. 3370 (grb obitelji Zaguri); Tassini, *Alcuni palazzi ed antichi edifici di Venezia*, Venezia 1879., str. 30-32; Lorenzetti, *Venezia e il suo es-*

Naposljetku, kada je riječ o umjetničkom djelovanju, zapaženo mjesto u povijesti muranskoga staklarstva u 15. i 16. stoljeću imali su odvjetci albanske obitelji Dalla Pigna.¹⁴⁵ Na “otoku stakla” bilježe se od 1448. godine (Andrija Jurjev). Od oko 1464. godine Andrijini sinovi Nikola, Natalino, Marko i Jakov imali su na Muranu vlastitu staklarsku radionicu. Gospodarski brzo napreduju te 1468. godine u muranskoj četvrti S. Stefano kupuju kuću *con sua fornaxia de veri*, 1478. godine za čak 1200 dukata pribavljaju još jednu kuću u istom dijelu otoka. Njihovi potomci (Franjo Nikolin, Naldalin Natalinov, Jakovljevi sinovi Vicko, Dominik i Nikola) nastavili su djelovanje kao staklarski majstori te su s vremenom stekli ugled (i izvan otoka) kao vrsni proizvođači ukrasnih predmeta od stakla. Koncem 15. stoljeća bili su među najbogatijim muranskim majstorima, a stekli su i naslov *ser*. Obitelj postupno izumire već u prvoj polovici 16. stoljeća te se kao jedan od posljednjih odvjetaka zabilježenih u vrelima 1535. godine spominje Vicko, sin Franje Dalla Pigna. Sredinom 16. stoljeća čini se da više nisu uključeni u proizvodnju stakla te se njihova radionica (također *ad insigne pinei*) 1567. godine bilježi u vlasništvu Piera de Licinisa iz Bergama.¹⁴⁶

Zaključak

Albanska zajednica u Mlecima ubrajala se, uz hrvatsku, grčku, armensku i židovsku, među najvažnije i najbrojnije nemletačke (netalijanske) skupine u gradu na lagunama. Nazočni u Mlecima od 14. stoljeća, Albanci zavičajem od barsko-ulcinjskog područja do Lješa i Drača najveći će intenzitet useljavanja u grad na lagunama postići tijekom 15. stoljeća, razdoblja kada pretežit dio njihova zavičaja dopijeva pod osmanlijsku vlast. U Mlecima su živjeli u svim dijelovima grada (kao i na nekim otocima u Laguni), ali se – poput drugih useljenika – ipak najučestalije bilježe kao stanovnici predjela Castello (središnje zone useljavanja stranih nacionalnih skupina) i S. Marco. O njihovoj brojnosti i danas posvjedočuje nazivlje ulica u čak pet mletačkih predjela (*Calle dei Albanesi* i drugi toponimi). Albanci se najčešće bilježe kao zaposlenici u pomorskim i obrtničkim zanimanjima, često obavljaju niže službe u mletačkim državnim magistraturama, a zanimljivo je napomenuti da ih se nemali broj spominje u crkvenim službama.

Raščlamba oporučnih spisa kao najučestalije uporabljena gradiva upućuje na brojne sastavnice iz njihova svakodnevlja. Razvidno je da su se Albanci brzo i uspješno uklapali u novu sredinu i postajali njezin integralni dio, ali zadržali su

tuario, str. 521; Cicogna, *Corpus delle iscrizioni*, sv. 2, Venezia 2001., br. 12, str. 1320. Rodoslovlje obitelji Zaguri usporedi u rukopisnom djelu Marca Barbara, *Arbori de' patritii Veneti*, reg. VII (S-Z), ASV, Archivio Miscell., codd. I – Storia Veneta 23.

¹⁴⁵ Prezime Pigna potječe od oznake (zaštitnog znaka radionice – *insegna*) – češera (*pigna*).

¹⁴⁶ Cesare Augusto Levi, *L'arte del vetro a Murano nel Rinascimento e i Baroviero*, Venezia 1895., str. 16-17; Rosa Barovier Mentasti, *Il vetro veneziano*, Milano 1982., str. 48; Luigi Zecchin, *Vetro e Vetrai di Murano*, sv. 3, Venezia 1990., str. 55-57.

i učestalu komunikaciju i unutar svoje skupine. Ovdje je potrebno naglasiti da su mnoge veze ostvarivali i s hrvatskim useljenicima zavičajem sa cijele istočnojadranske obale te iz unutrašnjosti.

Albanski useljenici ponajprije su bili katolici. Njihova povezanost s Katoličkom crkvom odnosno s brojnim mletačkim crkvama, samostanima, bratovštinama i hospitalima, te s duhovnim osobama, očita je iz niza legata sadržanih u oporučnim dokumentima. Useljenici od Ulcinja do Drača, ali i iz drugih dijelova Mletačke Albanije, u gradu na lagunama imali su i svoju nacionalnu bratovštinu (S. Maurizio), a njezino je sjedište bilo ukrašeno slikarskim djelima iz radionice slavnog majstora kista Vittorea Carpaccia.

Albanci su uglavnom pripadali srednjem i nižem društvenom sloju te su se po tim obilježjima uklapali u onodobno mletačko stanovništvo. Međutim, kao i u primjeru drugih useljeničkih skupina, nekoliko je albanskih obitelji i pojedinaca imalo zapaženu ulogu u društvenom i kulturnom životu Mletaka te se mogu smatrati elitnijim dijelom svoje zajednice. Takav su primjer odvjerci ugledne obitelji Zaguri, zavičajem Kotorani, članovi mletačkoga plemićkog vijeća i obnašatelji uglednih službi u političkim strukturama i diplomaciji, humanistički pisac i govornik Marin Bečić te nekoliko naraštaja staklarskih umjetnika Dalla Pigna.

Na kraju možemo zaključiti: proučavanje povijesti albanske zajednice u Mlecima prilog je poznavanju društvene povijesti prijestolnice Serenissime, bogatstvo koje su činile i mnogobrojne djelatne etničke skupine. Jednako tako, raščlamba ove problematike, zasnovana na pozornom iščitavanju vrela iz mletačkih pismohrana, upozorava na snagu i širinu komunikacija duž dviju jadranskih obala tijekom dugog niza prošlih stoljeća.

Prilog 1. Calle dei Albanesi u predjelu Cannaregio (foto: L. Dominis)

Prilog 2. Campiello dei Albanesi u predjelu Cannaregio (foto: L. Dominis)

Prilog 3. Fondamenta Corner Zaguri, Ponte Zaguri i dio fasade Palazzo Corner-Zaguri u predjelu San Marco (foto: R. Planinac)

Prilog 4. Palača (Palazzo) Corner-Zaguri u predjelu San Marco. Fasada je snimljena s Campo S. Maurizio (foto: R. Planinac)

Lovorka Čoralić

From Ulcinj to Durrës – Albanian Immigrants in Venice (from the Fourteenth to the Eighteenth Century)

Summary

During the whole existence of the Republic of Venice, in its capital there existed numerous ethnic groups, which made that city one of the more extremely multicultural centres of the European West. Besides Croats, Greeks, Germans, Armenians and the immigrants from the Ottoman Empire, an undoubtedly important role in the history of the City in the Lagoon was also played by Albanians – the immigrants coming from the province of Venetian Albania, in the first place those from the part of it stretching from Ulcinj to Durrës.

The article is in the first place based on the analysis of the source material from the State Archive of Venice (testaments, cadastres, deeds of the Magistratura of Craft and Trade Corporations, deeds of the Office of the Arsenal, etc.) and the Archive of the Confraternity of SS. George and Tryphon in Venice (the books of the confraternity's annual meetings), but also on the previous scholarship. Following these sources and literature, the article discusses in detail basic components from the past of Albanian immigrants in Venice: the chronological scope of their presence and agency in Venice, the way in which they are recorded in sources, their more precise native origin, places of residence, professions and economic abilities, the ties of family and friendship, and relations with Venetian ecclesiastical institutions and members of the clergy. Particular attention has been accorded to the modes of communication of the Albanian immigrants towards other immigrant groups (particularly towards the community of Croatian immigrants), but also to their incorporation in Venetian daily life. In the final parts of the article, the forms of involuntary presence or that connected to the criminal activities of the Albanians in Venice (the processes conducted against them for crimes committed: thefts, robberies, murders, sexual offences, etc.), and at the end, there are listed contributions of some Albanian families and individuals to Venetian culture and art. Finally, it may be concluded that the Albanian community in Venice acted as an unavoidable part of the history of ethnic communities in the City of St. Mark. Thus the study of diverse components of its presence and agency is because of that an important part of the research of history of foreign national groups in Venice, but also a contribution to a comprehensive understanding of migration processes from the eastern to the western coast of the Adriatic during a long series of past centuries.

Key words: Venetian Albania, Albanians, the Republic of Venice, Venice, migrations, the Middle Ages, the Early Modern Age, social history